

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ՄԵՐ ԷԺԱՆԱԳԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԸ

Մ. ՍԵՐՍՕ

ՄԱՆԿԱՆ

ՄՕՏ

ՎԵՐԶԻՆ

ԽՕՍԲ

85 Մ.

Ս-43

№ 7

1905

Ս.-ՊԵՏԵՐԱՈՒԻՐԳ

-6 NOV 2011

35 11

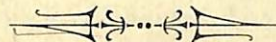
ՄԵՐ ԷԺԱՆԱԳԻՆ ԳՐԱԳԱՐԱՆԸ

Ս-43

Հրատ. տիկին Զարեյի

Այ

Մ Ս Ն Կ Ա Ն Մ Օ Տ

Ս.-ՊԵՏԵՐՔՈՒՐԳ
«ՊՈՒՇԿԻՆԵԱՆ ԱՐԱԳԱՏԻՊ» ՏՊԱՐԱՆ
1905.

3 07. 2013

ա ա յ ա

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 4 Октября 1904 г.

„Пушкинская Скоропечатня“ Лештуковъ пер. 4.

* * *

Իտալիան այժմ բաւական ճեժ թարաւորութիւն է, նա բռնուժ է ամբողջ Ապենինեան թերակղզին: Բայց այդ պետութիւնը շատ ուշ ժամանակներ կազմուեց: Մինչև 1859 թուականը, այսինքն քառասուն հինգ տարի սրանից առաջ, Ապենինեան թերակղզու վրայ ծի քանի անկախ պետութիւններ կային, իսկ ամբողջ Հիւսիսային Իտալիան—գերմանացի աւստրիացիների ձեռքին էր:

Իտալիայի ժողովուրդը շատ էր ուղուժ ազատուել գերմանացիների իշխանութիւնից և Ապենինեան թերակղզու բոլոր մանր, ինքնուրոյն պետութիւնները ծիացնել—ծի մեծ պետութիւն կազմել:

Իտալիան միացնելու դործը Ֆրանսիացիների օգնութեամբ՝ յանձն առաւ իտալական փոքր իշխանաւորներից մէկը՝ Սարդի-

նեալի թագաւոր Վիկտոր-Էմմանուէլը: Ֆրանսիացիները 1859 թուին աւստրիացիներին ստիպեցին Վիկտոր-Էմմանուէլին զիջել Իտալական հողերի կէսը: Բայց այդ հողերի միւս մասը, զեղեցիկ Վենետիկ քաղաքի հետ, մի քանի տարի ևս մնաց Աւստրիացիներին ձեռքին: Իտալիայում անկախ տէրութիւններ էլ էին մնացել: Բայց այդ պետութիւնների ժողովուրդը միաձայն ցանկութիւն էր յայտնում միանալու... Եւ թագաւորներն ստիպուած եղան իրանց զահից հրաժարուելու: 1861 թուին Վիկտոր-Էմմանուէլը «Իտալիայի թագաւոր» տիտղոսն ընդունեց:

1866 թուին Աւստրիայի և Պրուսիայի մէջ պատերազմ սկսուեց: Վիկտոր-Էմմանուէլ թագաւորը գոշն կապեց Պրուսիայի հետ: Պրուսացիները յաղթեցին Աւստրիացիներին և խաղաղութիւն կնքելիս՝ ստիպեցին Վենետիկը Վիկտոր-Էմմանուէլին զիջել: Վենետիկի՝ ընդհանուր իտալական պետութեան հետ միացնելը՝ ամբողջ Իտալիայում բուռն հրճուանքով ընդունուեց:

Հիւսիսային Իտալիան ոռոգում է Պօ գետը իր ճիւղերով: Այդ գետը թափւում է Միջերկրական ծովի մի մեծ ձորը՝ որ Ադրեատիկ ծով է կոչւում: Պօ-ի գետաբերանում ազմից

բազմաթիւ մանր կղզեակներ են գոյացել որոնց վրայ սրանից մօտ 1500 տարի առաջ հիմնուել է Վենետիկ քաղաքը:

Այս քաղաքն ամբողջովին չրով է շրջապատւած: Տներն ուղղակի շրանցքների վրայ են շինւած: Վրանցքներից բազմաթիւ կամուրջներ են ձգուած որոնք միացնում են քաղաքի նեղ փողոցները: Փողոցներից միայն մարդիկ են անցնում: Ով ոտքով դնալ չէ ուզում շրջանցքից «գօնաօլով» է գնում: «գօնաօլները» երկար, նեղ նաւակներ են: Նաւավարները խիստ հմուտ են և մի ձեռքով են թիափառում:

Վենետիկը մի ժամանակ չափազանց հարուստ քաղաք էր, բայց այժմ կատարեալ անկման է հասել:

* * *

Երեկոյ է: Մայր ծանոզ արևի ճառագայթների տակ ծովածոցի ափին խաղաղ նրն- ջուժ է փոքրիկ իտալական զիւղը: Ծովը հանգարա է. ափին մօտ ուրախ լողանում է երեխաների խումբը: Այստեղ-այնտեղ երևում են ձկնորսական նաւակներ:

Փոշոտ ճանապարհից անցնում են սալլակները: Դրանք զիւղացիներն են՝ որ տօնափաճառից են դառնում: Նրանց չիտեից գալիս է մի սև սալլ՝ չորս կողմից ծածկուած: Նոյնիսկ նրա փոքրիկ պատուհանը փայտէ փեղկով ծածկուած է: Բոլորը նրան ճանապարհ են տալիս:

Ահա սև սալլն ափին կանգ առաւ: Բացուեց միակ զռնակը: Դուրս է գալիս մի զինւոր. ահա մի ուրիշը, չետոյ՝ երբորզը, ամենքից վերջը՝ քսան տարեկանի մօտ, բարձրա-

հասակ, դժգոյն, շէկ մագերով մի երիտասարդ: Նրա երկնագոյն, մեծ, նուրբ աչքերը անմեղ էրեխայի աչքերի պէս փայլում են: Մայվարը՝ հին, վերնագրեատը՝ հին, դիւարկը՝ իւղօւած, ձեռքերը՝ շղթայակապ: Նրա տեսքը հանդարտ է. հետաքրքրութեամբ նայում է կանաչ կրդ-գուն որ երևում է հեռուում:

Այդ կղզին—Նիդիլան է: Նրա վրայ են տաժանակիր աշխատանքի դատապարտուած յանցագործների խցերը, այնտեղ են նրանք ապրում, այնտեղ են աշխատում:

Որքան էլ որ հեղ, որքան էլ որ բարեհամբ-բոյր է պահապաններով շրջապատուած երիտասարդի հայեացքը, այնուամենայնիւ՝ թէ՛ այդ պահապանները, թէ՛ շղթաները ցոյց են տալիս՝ որ նա «յանցագործ» է: Ըստ երևոյթին՝ նրան Նիապոլից են բերել, որպէսզի Նիդիլա տանին: Կղզուց մի նաւակ եկաւ: Դանդաղ ու չափով շարժուած են թիակները երկու թիա-վարների ձեռքին: Նաւակն առանց աղմուկի կանդնեց ափին: Նրա վրայ իջաւ մի զինւորը, յետոյ՝ միւսը, ապա՝ դատապարտեալը և վերջապէս՝ երրորդ զինւորը: Նաւակն ափից հեռացաւ: Ծանրութեամբ լողում է նա դէպի կղզին: Դատապարտեալը խաղաղ ու մտածկոտ հայեացքով նայում է ջրին, երկնքին: Լուռ են

և պահապանները, լուռ են նաև թիափար-ները....:

II.

Սհա կղզին:

— Հասանք դուրս թռաւ դատապարտեալի բերնից:

Նաւակը մի փոքրիկ սանդուխի ձօտեցաւ: Պահապանները նոյն խորքով ափ եկան, ինչպէս նստել էին: Դատապարտեալը կանդնեց նրանց մէջ տեղը:

— Մենք այս բոպէիս կը դառնանք, սպասեցէք, ասոց թիափարներին մի զինւորը: Նորեկներն սկսեցին բարձրանալ դէպի վեր: Դատապարտեալը հայեացքը երկնքին էր ուղղել, կարծես ուզում էր կշտանալ արևի ճառագայթներից ու թռչունների Ծրվծրվոցից: Վերջապէս՝ մի քարի պատի հասան, ներս տանող դուռը՝ երկաթէ, պահապանը կողքին: Եկւորները ցոյց տուին իրանց տոմսակը: Պահապանը հրացանը կողքի քաշեց և ահագին կողպէքը բաց արեց: Դանդաղ յետ շարժուեց ծանր դուռը. եկւորներին ներս թողեց և նորից փակուեց:

Դատապարտեալին ինչ-որ մի առանձին

քաղաք բերին: Ահա մի հրապարակ, շրջապատուած է ցածր տներով: Դատապարտեալին տարան այդ տներից մէկը: Աղքատ կահաւորուած մի սենեակ է, երկու սեղան, մի բանփ աթոռ: Պատին խաչելու թեան պատկերը, ապա՝ իտալական թագաւորինը և ուրիշ ոչինչ: Սեղանի մօտ նստած է աղքատ հագնուած, կորացած մէջքով գրագիրը:

— Վերակացուն այստե՞ղ է, հարցրեց զինւորներից մէկը:

— Այս բոպէիս կը դաչ, առանց պուխր բարձրացնելու պատասխանեց գրագիրը:

* * *

Վերակացուն եկաւ: Մօտաւորապէս քառասուն տարեկան մի մարդ էր, բարեհամբօյր, բայց լուրջ դէմքով: Պահապանները նրան զինւորական պատիւ տուին: Նա պատասխանեց և դատապարտեալին մի հայեացք ձգելով՝ նստեց:

— Զեր անունն ի՞նչ է, հարցրեց նա:

— Ռօկկօ Տրետօ, պատասխանեց դատապարտեալը:

— Մականուն ունէ՞ք:

— Պահապաններն ինձ «Սկիւռ» անուանեցին:

— Ո՞ր սեղացի էք:

— Նիապօլցի:

— Քսանի տարեկան էք:

— Քսան և վեց:

— Ո՞ւ՞մ որդին էք:

— Հանդուցեալ Փենարօի, պատասխանեց յանցագործը և նրա ձայնը լողաց:

— Դուք հայրասպանութեան համար էք դատապարտուած, ցնցուելով խօսեց վերակացուն:

Ռօկկօ Տրետօն լսեց: Գրագիրը զրեց նրա անունը, ապա հարցրեց:

-- Տաժանակիր աշխատանքի է դատապարտուած մինչև մահը, անորոշ ժամանակով:

— Անորոշ ժամանակով, պատասխանեց վերակացուն:

Գրագիրը մի թուղթ վերցրեց և վրան զրեց. «Համար 417: Կարմիր գլխարկ»:

Վերակացուն զանգահարից. ներս մտաւ մօխրագոյն շապիով, սև գլխարկով մի ծառայ:

— Դատապարտեալին հագնուելու տար, հրամայից նրան վերակացուն:

— Ահա նրա համարը, աւելացրեց նա, տալով գրագրի պատրաստած թուղթը:

Ծառան և Տրիսօն դուրս եկան... նրանք բաւական ժամանակ գնում էին բանտային շինութիւնների կողքից և վերջապէս մի մութ սրահ հասան: Այդ դարբնանոցն էր: Դարբինը զննանի մօտ աշխատում էր: Հէնց այդտեղ, պարկերի վրայ նստած էր բանտի ծառան:

Ռօկկօյի շորերը հանեցին: Ձեռքերից քանդեցին շղթան՝ դէն ձգեցին: Պարկից հանեցին կոշտ կտորից կարած մի շապիկ, շալվար, վերնազգեստ և կարմիր գլխարկ: Ամեն մի առարկայի վրայ գրած էր. «Նամար 417»: Այդ բոլորը հազցրին Ռօկկօյին: Նրան, որպէս մինչև կեանքի վերջը դատապարտուածի՝ կարմիր գլխարկ տուին: Որոշ ժամանակով դատապարտուածին կանաչ գլխարկ էին տալիս:

Դարբինը դործի անցաւ: Մուսկ չօքած, դատապարտեալի աչքերին նա սկսեց մի երկաթէ օղ չարմարցընել:

— Նեղ չէ՞, չի՞ սղմում:

— Այդպէս լաւ է, պատասխանեց ոճրագործը:

Շղթան արշին ու կէս երկարութիւն ունէր:

— Միւս ոտքս էլ կը շղթայէք:

— Ո՛չ, այժմ բարձրացրու շղթայի ազատ ծայրը, անցկացրու զօտուդ վրայի օղակին:

Իսկապէս դատու վրայ մի օղակ կար, դրան պէտք էր կապել շղթայի ծայրը որ շատ չը նեղացնէր: Սակայն՝ չնայելով իրան՝ շղթան այնուամենայնիւ՝ բաւական ծանր էր, իսկ երկաթէ օղակը սղմում էր կալանաւորի ոտքը:

* * *

Երեկոյեան աղօթքի ժամանակն եկաւ. ամենքը դիմեցին դէպի մատուռը: Ռօկկօն նրանց հետեւեց:

Սա փայտէ նստարաններով, մեծ, մաքուր մի մատուռ էր: Կալանաւորները նստեցին: Ծատերը անկեղծութեամբ, տաք կերպով աղօթում էին, միւսները՝ միայն տեսքի համար: Նրանց հայեացքն այս ու այն կողմն էր շրջում, շրթունքները պինդ սեղմուել էին իրար: Կալանաւորները հանել էին իրանց կարմիր ու կանաչ գլխարկները, սրանց վրայ սպիտակ ներկով համարներ էր գրած: Ամբոխի մէջ այստեղ-այնտեղ պահապաններ էին կանգնած: Միտալտղալ հնչում էր քահանայի ձայնը. նրան արձապանք էր տալիս աղօթողների ցածր շշուկը և շղթաների զրնդզրնդոցը: Աղօթողները աղմուկով ցած էին թողնում շղթաները, ծուռնկ էին չօքում և վերկենալիս՝ դժուարութեամբ էին բարձրացնում շղթաները:

Քահանան ամբոխին օրհնելու համար՝ բարձրացրէց խաչելութեան պատկերը: Կալանաւորները ծունկ չոքեցին: Ռօկկօն նրանց հետեւեց: Եւ Ռօկկօյին թուայ՝ որ շղթան նրա ամբողջ մարմնի շուրջը փաթաթուեց: Նրա հոգու խորքում շղթայից ազատուելու, փախչելու միտքը ծագեց: Ամեն մի կալանաւոր շարունակ փաշփաշում է այդ միտքը:

— Պէտք է փախչել, անպատճառ փախչել, մտածում էր Ռօկկօն: Կարծեմ ավեր տանող ճանապարհը վատ է պահպանուած. իսկ չետոյ՝ զիշերը ջուրը կրնկնեմ՝ կը լողամ...

Ժամասացութիւնը վերջացաւ: Կալանաւորներն ընթրելու գնացին: Ռօկկօն նոյնպէս կերաւ, դրօսնեց, բայց շարունակ մտածում էր.

— Պէտք է փախչել, անպատճառ փախչել իր մահձակայի վրայ պառկած՝ լայն պատուհանից դուրս էր նայում ծովին, երկնքին և անրնդհատ մտածում էր.

— Պէտք է, պէտք է փախչել:

Նա ծրագիր էր կազմում՝ թէ ինչպէս դուրս կը գալ պատուհանից, ինչպէս...

Բայց լանկար՝ ուր որ հեռուն, զիշերւայ լռութեան մէջ լսուեց պահապանի կանչը. —

— Լը-սիր...

Մի բոպէից՝ արդէն աւելի մօտ՝ որպէս պատասխան՝ հնչեց.

— Լըսիր...

Աւելի էս մօտ, աւելի սուր հնչեց երբորդ կոչը.

— Լըսիր...

Բոլորովին մօտիկ տարածւեց՝

— Լըսիր...

Եւ վերջապէս Ռօկկօյի պատուհանի տակ՝ նոյնպէս հնչեց.

— Լըսիր...

Յետոյ՝ ձայներն աւելի հեռացան, մէկը միւսի չետէից... և հեռուում խեղդուեցին:

Ռօկկօն հասկացաւ՝ որ բանտն ու ծովափը պահապաններով շրջապատուած է: Սարսափահար՝ նա աշխատում էր նորից վերակենդանացնել իր մէջ փախչելու, ազատուելու միտքը, բայց քառորդ ժամ չետոյ՝ նորից հեռուում լսեց.

— Լը-սիր...

Եւ կոչը դարձեալ աւելի ու աւելի մօտեցաւ, լսեց պատուհանի տակ ու շարունակեց ուղին՝ կզգու շուրջը: Եւ այդպէս՝ ամեն մի քառորդ ժամը մի անգամ... պահապանների կոչից քնած կալանաւորները մահճակայի

վրայ շուռ էին գալիս, շղթաները գրընդգրըն-
դում...:

Բայց Ռօկկօն չէր քնում. ո՛չ ամեն քա-
ռորդ ժամին նա անկողնից սարսափահար վեր
էր թռչում, ամեն մի կոչից փախուստի չօյսն
աւելի ու աւելի թուլանում էր: Վերջապէս
կէս-գիշերին անվերջանալի «լըսիր» կոչից՝ նրա
սիրտը կտորւեց, կտորւեց և կամքը...

Նա դառնութեամբ արտասւեց:

III.

Վերակացուի բնակարանում լուռ էր:
Ինքը վերակացուն բաղկաթողի վրայ նստած՝
կարդում էր: Նրա շահել, դժգնագէծ կինը
կար էր անում և սիրալիք հայեացքն էր ձգում
երեք տարեկան որդու վրայ... Շաքանակագոյն
մագերով շրջապատուած քնքոյշ մանկական
դէմքը թեքուել էր դէպի պատկերները որ նրա
առաջ էին դրած:

Հայրը որդուն նայեց:

— Մարկօ

— Հայրի՛կ:

Եւ մանուկը դեղեցիկ, պայծառ, բարի
աչքերը հօրը դարձրեց:

— Ի՞նչ ես անում:

ՄԵՇԲԵԼ

— Թ՛ղթից զինւորներ եմ կտրտում:

— Արի ինձ մօտ. համբուրիք ինձ:

Մանուկը վեր թռաւ, իր տարիքի համե-
մատ՝ նա մեծ էր, բայց մօր պէս նիհար ու
աժգոյն էր:

Վազեց հօր մօտ, բարձրացաւ նրա ծնկնե-
րին և կպաւ կրծքին:

— Հիւանդ է, հարցրեց հայրը:

— Ո՛չ, ո՛չ, պատասխանեց մայրը:

— Տժգոյն է. ամեն օր պէտք է զբօսնե-
լու տաներ: Ինչո՞ւ այդպէս ուշ-ուշ ես բաց
օդը տանում: Մի՞թէ կաօքը պատրաստ չէ:

— Պատրաստ է:

— Իսկ ի՞մ գրքակալս բերե՞լ են:

— Այո՛:

— Ինչո՞ւ աեղը չէք կախ արել:

— Ի՞մ ոյժս չի հասնում, աղախնինն էլ:

— Իսկ բանևոր... Նրան թող ասէիր:

— Իսկ բանևոր. բանևորին կասէիր:

Կինը թուլցիկ հայեացք ձգեց ամուսնու
վրայ և կամաց խօսեց.

— Ես ինքս կաշխատեմ կախել:

— Ինչո՞ւ, սիրելիս, դու կը չօգնես, իսկ
բանևոր կարանաւորը այդ մի բոպէում կանի:

— Ո՛չ, ո՛չ, աւելի յաւ է ինքս...

23755

Այս անգամ վերակացուի դէմքը մռայ-
լուեց:

— Դու չէս ուզում որ տունդ ոճրա-
գործներ գային, հա՛:

Կինը շփոթուած՝ ամուսնուն նայեց և
կամայ ասաց.—

- Նրանից վախենում եմ:
- Բայց մի՞թէ նրանց չես խղճում:
- Ո՛չ
- Չէ՞ որ նրանք մարդիկ են, քրիստո-
նեաներ են:

— Նրանք զողեր ու մարդասպաններ են,

— Եւ այնուամենայնիւ՝ նրանք մարդիկ
են ու քրիստոնեաներ:

Կինը լուեց: Մանուկը գլուխը բարձրաց-
նելով՝ նայեց մօրը, հօրը և ձեռքերը փաթա-
թեց հօր վզին: Հայրը քնքշու թեամբ շոյեց
նրա գլուխը:

— Որդեակս, դու էլ ես վախենում դա-
տապարտեալներից:

Մանուկը հօր հարցը չը հասկացաւ:

— Ոնրագործները—դժբախտ մարդիկ են,
կիսածայն ասաց հայրը:

— Դժբախտ... խղճահարու թեամբ կրկնեց
մանուկը:

— Լսի՛ր, թող գայ բանւորը կախ անէ
զըքակայր, ասաց շահել կինը:

— Ինչո՞ւ սիրելիս, չէ՞ որ դու նրանց
չես սիրում:

— Ոչինչ... Ես մանկան հետ կը գնամ
զբօսնելու, առանց ինձ թող քաշ անեն:

* * *

Վերջին ժամանակները նրան ամենից չա-
ճախ երիտասարդ, բարձրասակ, անկղ կա-
լանաւորն էր հանդիպում, երկնագոյն աչքե-
րով, խիտ, շէկ մազերով 417-դ համարը: Գըլ-
խին կարմիր գլխարկ էր ծածկած—նշան՝ որ
դատապարտւած է մինչև մահը: Հանդիպում-
ների ժամանակ կալանաւորը նրանց քնքոյշ
հայեացքով ուղեկցում էր մինչև անհետանալը:
Կինն ամուսնուց ամաչում էր՝ որ ինքը կալա-
նաւորներից վախենում է և զղւում. բայց չէր
կարողանում իրան զսպել: Բարի անձնաբաց
և սիրով կին լինելով՝ նա շատ անգամ կրրկ-
նում էր ամուսնու խօսքերը. «նրանք մարդիկ
են, քրիստոնեաներ են»: Իր մէջ հարիւր ան-
գամ վճիռ էր կայացնում պատասխանելու այդ
թշուառ մարդկանց բարեին, բայց հէնց ա-
ռաջին պատահելուց՝ երեսին կրճքին էր սեղ-

մում և քաղերն արագացնում: Ահա այժմ էլ նա ամուսնու գէձ ամօթ է գգում. «նա օրքան լաւ է, իսկ ես՝ վատ», մտածում էր ինքն իրան և զղջման արցունքները երևացին աչքերին, գլորեցին երեսից, ընկան մանկան վրայ:

— Մի՛ լար, մի՛ լար, մայրիկ:

— Ո՛չ, չեմ, սիրելիս, գնանք գբօսնելու:

— Սալակով:

— Այն, սիրելիս, ես քեզ կը տանեմ սալակով:

IV.

Սալակը ծանր է, կուգիտ, բայց փոքրիկ Մարիօյի ի՛նչ դորձն է: Մի անգամ որ նստեց՝ ալլես չի ուղում ցած իջնել: Մայրը ման է ամում նրան ամբողջ կղզում. շատ անգամ մանկիկը կիսախուփ աչքերով ննջում էր... բայց մայրը կանգ էր առնում թէ չէ՝ իսկոյն դարձնում էր:

— Քչի՛ր սալակս, մայրի՛կ:

— Այս բոպէիս, սիրելի՛ս:

— Քիչ հանդստանալու մտքով նա յենում էր սալակի կօթին, բայց նորից լսում էր մանկան աղերսական ձայնը.

— Սալակս քչի՛ր, մայրի՛կ: Տար ինձ:

Եւ մայրը շարունակում էր ուղին:

— Այսօր օր կողմը գնանք, Մարիօ:

— Այն կողմը, ա՛ն... ցոյց էր տալիս մանկիկը գէպի ծովը: Մայրը գժուարութեամբ էր քշում սալակը. վերջինս ծանր էր և նրա ուժից բարձր, ուստի և թուլակազմ կինը զօռում էր ամբողջ կրծքով:

Սակայն՝ յոգնածութիւնը յաղթեց երիտասարդ կնոջը. նա նստեց մօտի նստարանին: Տեղն ամալի էր. այդտեղ վերջանում էին շինութիւնները և սկսում էր դաշար: Մանուկը նայում էր մօր յոգնած գէձքին, կիսափակ աչքերին և հազիւ լսելի ձայնով շշնջում էր:

— Տար ինձ, մայրիկ:

— Այս բոպէիս, այս բոպէիս, պատասխանեց մայրը:

— Եթէ թոյլ կը տաք՝ տիրուհի, սալակը ես կը քշեմ, լուեց նրանց մօտ կորովի, բայց հեղ մի ձայն:

Նրանց առաջ կանգնած էր դժգնադէձ, համար 417-ը կալանաւորը:

Երիտասարդ կինը երկիւղով նրան նայեց:

— Սալակը ծանր է, չարգանքով շարունակեց կալանաւորը. թոյլ տուէք, ես տանեմ:

— Ո՛չ ո՛չ...

— Տիրուհի՛, չէ որ ձեզ համար ծանր է թոյլ տուէք:

— Ո՛չ բարկացած կրկնեց մայրը:

— Ներեցէ՛ք համարժակութեանս, դրուշու թեամբ կը տանեմ, մի վախենաք

— Ես չ՛մ վախենում, այլ ուղղակի չեմ կամենում որ դուք տանէք մանկանը:

Այս ասելով՝ տեղից վերկացաւ և սալլակը դժուարութեամբ առաջ բռնեց: Կալանաւորն, առանց մի խօսք ասելու, տխրութեամբ նայում էր մօր ու մանկան չետեից:

— Մայրի՛կ, խօսեց Մարիօն:

— Ի՞նչ է:

— Ինչ՞ով կալանաւորին «ո՛չ» ասացիր:

— Այդպէս է պէտք:

— Մայրի՛կ, դժուարութեամբ ես քաշում սալլակըս:

— Ո՛չ, սիրելի՛ս:

— Թ՛ող, ես ոտքով կը զնամ:

— Նստի՛ր, նստի՛ր, մանկի՛կս, մի բռնել կը տանեմ, չետոյ հանգստանալու կը նսանեմ

Եւ նրանք շարունակեցին ճանապարհը Մանուկը նայում էր իրանց հանդիպող զինւորներին:

— Մայրի՛կ:

— Ի՞նչ է:

— Կալանաւորն ուղում էր ինձ հեռու հեռով տանել:

— Այ՛ո, այ՛ո:

Նա թշուա՞ռ մարդ է, հա՞:

— Ո՞վ է ասել:

— Հայրիկս:

Մայրը շփոթուած զլուխը քաշ ծղեց:

— Իսկ զինւորները, մայրի՛կ... նոյնպէս թշուառ մարդիկ են:

— Ո՛չ, զինւորներն ազնիւ մարդիկ են:

— Ուրեմն՝ զինւորները ազնիւ մարդիկ են, իսկ կալանաւորները՝ թշուառ:

* * *

Նրանք հասան կանաչ մարդերը: Յանկապատը բաժանում էր մարդագետինը հարեան զերեզմանատնից: Մայրը կանգ առաւ: Նա այնքան խիստ էր յոգնած՝ որ համարեա պորուկեցաւ գետնին: Մանուկը ծաղիկներին, ծովին էր նայում, մայրը հանգստանում էր:

— Ինչքան շատ ծաղիկ կա՛յ, մտածում էր մանկամարդ կինը:

Նա մօտեցաւ ցիւրկապատին և նոզաթումբերով ծածկուած շիրիմները կանաչով էին ծածկուել: Վայրենի վարդեր և զանազան խո-

տեր փաթաթուել էին սև խաչափայտերին: Վերջիններիս վրայ կալանաւորների համարներն էին դրած, կալանաւորներ, որոնք վերջապէս այստեղ հանգստութիւն են գտել: Մի քանի խաչափայտեր ծռուել են, միւսները — քամուց վայր ընկել: Ոչ ոք չէր հոգում այդ խոնուկ գերեզմանատան մասին: Ոչ ոք չէր դայիս շիրիմների վրայ աղօթելու:

* * *

Մարիօն սալլակում նստած ժպտում էր: Նրա կողքին հողի վրայ պառկել էր դժգոհադէմ, խիտ մազաւոր մի կալանաւոր: Կանաչ ոստով նա մանկանից ճանճերն էր հեռացնում:

— Կամաց, կամաց, կամաց շարժիր ոստը: մայրիկըս քնած է, ասում էր մանուկը՝ մատնացոյց անելով ձորք:

Քիչ հեռու, կակաչի ծաղկի նման՝ կանաչների միջից երևում էր կալանաւորի կարմիր գլխարկը, համար 417:

Մայրն առաջին անգամ նայեց կալանաւորի վրայ առանց երկիւղի: Վերջինս դիտեց նրա հայեացքը, շփոթուած՝ տեղից վերկացաւ անվճռականութեամբ ձեռքի մէջ պոտսեցրեց ոստը:

— Այո, հողը ամենքին կը հաւասարեցնէ, մտածեց կինը և բարձր ձայնով ասաց:

— Գնանք:

Ռօկկօյին նշան արեց՝ սալլակը ցոյց տալով, սա ուրախութեամբ վերցրեց կարմիր գլխարկը և սալլակը բռնց:

V.

Կղզին եկաւ բանտային վերահսկիչը: Դա չիտուն տարեկան մի մարդ էր: Բարեխիղճ մարդ լինելով՝ հետևում էր ամեն մի բանին, քննում էր ամեն մի անկիւնը: Բանտի խազաղ ու համբերող վերակացուն ոչ մի բոպէ նրանից չէր հեռանում և բացատրութիւններ էր տալիս, տեղեկագրեր, հաշիւներ ներկայացնում:

Սրդէն երեք օր է՝ վերահսկիչը կղզու վրայ էր ապրում: Ճաշից չետոյ նա վերակացուի հետ գնաց զբօսնելու:

— Ի՞նչ է, զո՞հ էք ձեր կեանքից, հարցրեց նա վերակացուին:

— Սշխատում եմ ուժերս ներածին չափ զործս լաւ կատարել: Բարեխղճութեամբ կատարած պարտքը միշտ մարդու կեանքը զարդարում է:

— Իսկ ձեր կիներ կարծեմ այստեղ շատ է տխրում:

— Այո: Նա համբերութեամբ ու սովորութեամբ տանում է իւր վիճակը:

— Գոնէ նրան շուտ-շուտ նկապօլ ուղարկէիք:

— Այդ թանկ է նստում. մեր միջոցները չեն ներում:

Այդ ժամանակ մօտեցան կալանաւորների աշխատանքի տանը:

— Յօժարութեամբ են աշխատում:

— Ո՛չ ամենքը: Մի չիտուն մարդ յամառութեամբ խոչս են տալիս աշխատանքից:

— Դրանց պատժում էք:

— Այո, ծայրահեղ դէպքում. սակայն՝ միշտ աշխատում եմ այդ միջոցին չը դիմել, որովհետեւ դրանով աւելի կատաղում են, քան հպատակում:

— Ինչի՞ց է որ մի քանիսը յամառ են, միւսները ո՛չ:

— Յամառութեամբ դիմադրում են նրանք, որոնք ազատ ժամանակ թափառաշրջիկներ են եղել. դրանք աշխատանքի անսովոր են, ոչ մի կերպ չես կարող աշխատեցնել: Ահա հէնց դրանցից մէկը:

Վերակացուն յոյց տուեց մի կալանաւոր՝ որ քարի վրայ նստած՝ հաց էր ուտում:

— Է՛յ, Կալամա:

Կալանաւորը տեղից չը շարժուեց. վերակացուն նորից ծայն տուեց:

— Մահ-խաբօղ! այդ կալանաւորի մականունն էր:

Այս անգամ կալանաւորը չեա դարձաւ:

— Ձեր անունն ի՞նչ է, հարցրեց վերահսկիչը:

— Մահ-խաբօղ, պատասխանեց կալանաւորը անդուրեկան ձայնով:

— Այդ ձեր մականունն է, իսկ իսկականն ի՞նչ է:

— Վաղուց մոռացուած է:

— Ինչո՞ւ չէք աշխատում:

— Ձեմ ուզում:

— Ձէ՞ որ դուք տաժանակիր աշխատանքի էք դատապարտուած:

— Դատապարտուած եմ: Ի՞նչ անեմ, ինչի՞ դատապարտեցին, սատանան նրանց հետ:

— Մի հայհոյէ՛ք, պէտք է աշխատէք:

— Այստեղ բարտարկեցին, շղթայակապ արին, և կարծում են՝ որ կը սկսեմ հողի մաշել, աշխատել, ինչպէս չէ՛:

— Կաշխատէք՝ իշխանաւորները լաւ աչքով կը նայեն:

— Շատ հօտակաւոր է: Միենոյն է՝ խօսքսան տարի պէտք է մնամ այստեղ: Միայն դեռ յայտնի չէ՝ կը մնամ քսան տարի:

— Ի՞նչ էք ուզում ասել:

— Կարող եմ մեռնել... փախչելն էլ խօսման հարց է:

— Նիզիդայից անկարելի է փախչել, մէջ խառնուէց վերակացուն:

— Կարելի է, ինքներդ դիտէք՝ որ մէկը փախաւ: Ճիշտ է, մէկն էր փախչողը, բայց որտեղից որ մէկն անցել է՝ միւսն էլ կանցնի: Գլխաւորը՝ որ բարձր ասից ջուրը թռչելիս վիզդ չը կտրես:

— Բաւական է, ընդհատեց վերատեսուչը:

Ձի հպատակուում, բոլորովին չի հպատակուում, խօսեց վերակացուն: Այդպիսիք 50 հոգի են:

— Ձե՞ն ապստամբուում:

— Մի անգամ ապստամբեցին:

— Միայն մի՞ անգամ:

— Այո՛: Նրանց մէջ միշտ տարածայնութիւններ կան, ամէն մէկն իրան ամենալաւն է

համարում: Ձե՛ն կարողանում համաձայնութեան դալ: Այդ ինձ ձեռնաու է:

— Այնուամենայնիւ՝ ապստամբեցի՞ն:

— Այո... գլուխս քարով պատուեցին:

— Ի՞նչպէս, ինքներդ զնացիք ապստամբների մօտ: Ձինւորներ ինչի՞ չուղարկեցիք:

— Աւելի կը կատարէին, զործը կը մեծանար:

— Իսկ ի՞նչպէս հանդստացրիք:

— Խօսեցիւ թոյլ տուի ուղածներն ասելու: Նրանք պահանջում էին՝ որ աւելի հաճախ թոյլ տրուի աղբականների հետ տեսակցել. ոչ թէ երկու ամիսը, այլ ամիսը մի անգամ: Այդ խելօք պահանջ էր: Ես համաձայնեցի: Ասացի՝ որ եթէ իրանց լաւ պահեն՝ երկու շաբաթը մի անգամ թոյլ կը տամ տեսակցելու:

— Ազդականները յաճախ են այցելում:

— Ո՛չ: Շատերը հեռաւոր տեղերից են աքսորուած: Նոյնիսկ Նիապոլիցիներին ուշ-ուշ են այցելում: Այնտեսակները կան՝ որ իրանց ընտանիքում են ոճրադորժութիւն արել: Դրանց ոչ ոք չի արդելում: Օրինակ մէկը կալ — Ռօկկօ Տրեաօ, «Սկիւձար», հարբած ժամանակ հօրն սպանել է: Երիտասարդ, խաղաղ մի մարդ է: Համարեա ամեն սր մօրն աղերսական

նամակներ է գրում: Նամակները կարգացել են մարդու սիրտ են կտրուում...

— Մայրը եկա՞ւ...

— Ո՛չ, նամակներին չի էլ պատասխանում,

— Նասկանալի է:

— Ի՞նչպէս ասեմ, չէ՞ որ մայրական սիրտ է: Որդին մինչև այժմ էլ կարծում էր որ մայրը կը գայ: Ենթացրում է որ նամակները տեղ չեն հասնում, որ կարելի է ճանապարհաժախտ չունի, և այլն, և այլն:

— Այդ Ի՞նքն է ձեզ պատմել:

— Ո՛չ, որդուս է պատմում, ժպտաց վերակացուն:

— Ձե՞ր որդուն:

— Այո՛, Ռօկկօն միշտ նրա հետ է: Ծառունակ հետևում է նրան սիրող, անձնուէր հաշեացքով:

Եւ դուք թողնօ՞ւմ էք ձեր որդուն յանցագործի մօտ:

— Այո՛, այո՛, նրանցից շատ շատերին կարելի է ամբողջովին հաւատալ:

— Այսպիսի խօսակցութիւնով շարունակեցին ուղին:

— Որբրօն պատուհաններ կան դէպի

ծովը: Մերկ կալանաւորները չէ՞ն փախչում, հարցրեց վերատեսուչը:

— Նրանցից ամեն մէկը մտածում է դրամասին և երազում. ինչպէս ամենախաղաղ, ամենաշանասէրները, այնպէս և անհնազանդները շարունակ փախուստի մասին են մտածում:

— Կարծեմ կղզին վա՞տ է պաշտպանւած:

— Այդ միայն երևութային է, զնանք, տեսէ՛ք:

Նրանք հասան ափը. վերջինս այնքան բարձր էր՝ որ ծովը կարծես անդունդի մէջ էր:

— Ամեն կողմ էլ այդպէս է, բացատրեց վերակացուն. բացի այդ՝ ամեն մի հարիւր քալի վրայ պահապան է կանգնած, զիշերները աւելի մօտ:

— Բայց չէ՞ որ փախուստի փորձեր եղել են:

— Այո՛, մի տասը փորձ եղել է իմ ժամանակ: Սովորաբար պահապանները նրանց նկատել են մինչև ծովը հասնելը. երեք հոգին միայն թռել են ծովը, իրկուսը շարժուել են և միայն մէկը՝ փախել է... Նա էլ լողալու խիստ հմուտ էր. ազատ ժամանակ զբոսնով էր

հա աշխատում. խրած բաները ջրից հանում էր: Բայց զրան էլ Նէապոլում բռնեցին:

— Իսկ միւսները:

— Բոլորը քարերին են դիպել և ջարդուել են. առաւօտ նրանց դիակները դատել ենք:

VI.

— Վերակացուի տունը մի պատշգամբ ունէր՝ կանաչներով ու ծաղիկներով շրջապատուած: Երբ Մարիօն չէր ուզում սենեակում նստել կամ սալակով դբօսնել՝ այդ պատըշգամբն էին զուրս բերում:

— Սիրելիս, ախճաբ ես, հարցնում էր մայրը:

— Ո՛չ, մայրիկ:

— Կուզե՞ս Նէապոլ զնալ:

— Զգիտեմ, մայրիկ. այստեղ էլ լաւ է:

Բայց մայրական սիրաբ պնդում էր.

«Մենք այստեղ կալանաւորուած ենք, կալանաւորների մէջ ենք»: Այնինչ ամուսնու և Մարիօնի ցանկութեամբ նա թողլ էր տալիս՝ որ Ռօկկօն Մարիօնին ման ածէ սալակով և խաղալիքներ շինէ: Սակայն Ռօկկօն ոչ մի անգամ իր կամքով առանց թողաւութեան ներս չէր մտնում: Ամբողջ ժամերով նա դռանը

կանգնում էր, մինչև որ կը նկատեն, ներս կը կանչեն: Ներս էր մտնում չարգանքով, շղթան ձեռքով բարձրացնում էր՝ որ աղմուկ չը հանէ: Նա ամբողջովին կրճկրւում էր՝ որ ոչ որի չը խանգարէ: Նա Մարիօնն դորովագուլթ մօր նման էր նաչում: Փոխադարձաբար՝ Մարիօն էլ նրան էր սիրում: Շատ անգամ պատահում էր՝ որ մօր հետ խաղ էր անում: Մէկ էլ իր բարեկամին տեսնէր թէ չէ՝ դէպի պատուհանը կը վազէր.

— Սկիւռ, սկիւռ... Սյստեղ արի.

Նրանք իրար հետ տարօրինակ բաների մասին էին զրուցում:

— Վերնագգետուդ ո՞վ է տուել, Սկիւռ:

— Իշխանաւորները:

— Գլխաւորից:

— Նույնպէս իշխանաւորները:

— Իշխանաւորներն ի՞նչ բարի են:

Ռօկկօն լռեց: Թւում էր՝ որ եթէ Մարիօն ցերեկին զիշեր ասէր՝ զարձեալ նա պէտք է համաձայնուէր:

Մի քանի ժամանակ յետոյ մանուկը հարցնում էր.

— Սկիւռ, այսօր ի՞նչ ես կերել:

— Եփած լօրի:

— Երկրորդը:

- Նոյնպէս եփած լօրի:
- Նախանաշին:
- Նոյնպէս լօրի:
- Եւ երկուսն էլ ծիծաղում էին:
- Իսկ ես մակարօն եմ կերել:
- Անուշ ըլինի.
- Դու սիրում ես մակարօն:
- Այո:
- Հետեեալ անգամ ես քիչ կուտեմ, քեզ էլ կը թողնեմ:
- Ո՛չ, մի անհանգստանաք:
- Իսկ ես ուզում եմ որ դու ուտես:
- Դէ լա՛ւ, լա՛ւ, կուտեմ:
- Պատահում էր՝ որ Մարիօն վատ տրամադրութեան մէջ էր լինում:
- Սկիւռ, կարգա՛ այս գիրքս:
- Կարգալ չգիտեմ:
- Ոգիտե՛ս. ի՛նչ յիմարն ես:
- Կարգալ գիտենալի՛ կարելի է բանտը չընկնէի.
- Քեզ բանտն են ձգել նրա համար՝ որ աւագակ ես» կրկնեց մանուկը:
- Այո՛, այո՛, հեղութեամբ կրկնում էր կալանաւորը:
- Ահա մանուկը նայեց ծաղիկներին: Ռօկկօն նկատեց նրա հայեացքը:

- Ծաղիկները ջրե՞մ:
- Զրի՛ր:
- Եւ կալանաւորը զգուշութեամբ ջրեց ծաղիկները:
- Սկիւռ, տերեւներն էլ ջրիր:
- Լաւ:
- Եւ մանուկը ծաղիկը պոկեց տուեց Ռօկկօյին:
- Սկիւռ, այս ծաղիկները մայրիկիս տար:
- Ռօկկօն երկիւղով Մարիօն նայեց:
- Աւելի լաւ է ինքներդ տանէք:
- Ինչո՞ւ:
- Դիտէք՝ որ մայրիկը մեզ, կալանաւորներին չէ սիրում: Եւ... իրաւացի է: Եւ Մարիօն ծաղիկները ձօրը տարաւ: Հարեան սենեակներէց համբոյրի ձայն լսուեց: Ռօկկօն ուրախացած՝ ժպտում էր:

* * *

Մի անգամ վերակացուն հեռադիր ստացաւ:

- Լաւ լուրեր, ուրախութեամբ բացականչեց նա կնոջը: Վենետիկը Իտալիային է միացրած:

Նրա աչքերում ուրախ արցունքներ երևացին:

— Վենետիկը Իտալիային է միացրած. Վենետիկը մերն է, վերջապէս՝ մերն է, երբ կնուծ էր նա:

— Վենետիկը մերն է, բարակ ծայնով արձականդ տուեց մանուկը:

Հայրը բարձրացրեց Մաքիօյին և համբուրեց:

— Վենետիկը մերն է, Վենետիկը մերն է, ուրախութեամբ կանչուծ էր մանուկը:

Մայրն ուրախութեամբ նայում էր նրանց վրայ: Վերակացուն ցնծութեամբ մտածում էր կատարած իրողութեան մասին: Իր առանձնասենեակը մտնելով՝ երկու ժամ շարունակ ինչ որ կարգադրութիւններ էր անում:

Կղզում սկսեց չը տեսնուած մի շարժում: Աշխատանքները կանգ առան: Դարբնոցը լսեց: Արհեստանոցներն ամրացան: Զինւորները, աքտորեալները խմբեր կազմած տաք վիճում էին: Ամենքը տօնային արամազրութեան մէջ ընկան:

Ժամը 4-ին ամբողջ կղզում սկսուեց թմբկահարութիւնը:

Աքտորեալների խմբերից, զինւորատներից — բոլորը վերակացուի տան մօտ հաւաքուե-

ցին: Սպաներն ու զինւորները տօնային զգեստով էին: Նրանց յեռեկից շարքով աքտորեալներն էին կանգնած: Նրանք կիսաձայն էին խօսում. շղթաները դրբրնգում էին:

— Վերակացուն եկաւ: Նա էլ տօնազգեստ էր հագած: Մի ձեռքում հեռագիրն էր բռնել, միւսով՝ բերում էր սպիտակ հագնուած մանկանը, սպիտակ զխարկով:

— Իտալական բանակի պարօնայք սպաներ, բարձր խօսեց աղան: Ուրախ լուրեր են ստացւած. Վենետիկն Իտալիային են ղիջել: Վենետիկը մերն է: Իտալիայի միացուծը կատարւած է: Բոլոր իտալացիների համար այս մի ուրախալի լուր է: Ամբողջ իտալիայում՝ քաղաքներում թէ զիւղերում, հարուստի պալատում թէ չքաւորի խրճիթում այսօր մեծ տօն է: Աքտորեալներ, ձեզ էլ ուղիցի մասնակից անել այս ընդհանուր տօնին: Ժիշա է թագաւորի և օրէնքի հրամանով դուք հասարակութիւնից հեռացրւած էք, ձեր դատապարտուելին արդարացի է: Բայց հասարակական օրէնքների հետ միասին կան նաև մարդկային օրէնքներ և քրիստոնէական օրէնքներ: Վերջիններս ներողամտութիւն ու ողորմածութիւն են պահանջում մեզանից: Յանուն այդ օրէնքների ձեզ մասնակից եմ անում մեր ընդ-

հանուր հայրենիքի ուրախալի տօնին: Այսօր
ես մոռացութեան եմ տալիս ձեր մութ ան-
ցեալը, դուք ևս աշխատեցէք մոռանալ ձեր
ժանր զրուծիւնը և մասնակից եղէք հայրե-
նիքի տօնին: Այս ընդհանուր ուրախութեան
ժամանակ ձիայն ձի բան չիշենք, մենք բոլորս
միևնոյն կաթոզին մօր զաւակներն ենք—այդ
Իտալիան է: Ուրախանանք միասեղ:

— Կեցցէ՛ Իտալիան, կեցցէ՛ Վենետիկը.
լսուեց ձի մանկական ձայն:

— Կեցցէ՛ Իտալիան, կեցցէ՛ Վենետիկը,
կրկնեցին սպաները, զինւորները, արքայազ-
նները... ժամանակաւոր դատապարտեալները,
մինչև մահ դատապարտեալները—ամենքը միա-
սին, միաբերան, միասիրտ:

— Կեցցէ՛ Վենետիկը, կեցցէ՛ Իտալիան:

Երբ խաւարն իջաւ երկրի վրայ, շինու-
թիւնները, ծառները գոյնզգոյն լապտերներով
զարդարեցին: Շատ աշխատանք թափուեց
դրա վրայ, բայց աշխատում էին ամենքը միա-
բան—թէ՛ արքորականները, թէ՛ զինւորները:

Մարիօն Ռօկկօի ձեռքից բռնած՝ ամբողջ
օրը հրեօտանքով հետևում էր երեկոյեան պատ-
րաստութիւններին: Նա ուրախացած՝ ծափա-
հարում էր և տանը մօտենալով՝ կանչում՝

— Մայրիկ, մայրիկ.

— Ի՞նչ է գառնուկս, տո՛ւն եկար:

— Ո՛չ, ոչ, Սկիււռի հետ զբօսնում ենք:

— Միք վախելի, տիրուհի, ես կը նայեմ:
Եւ ճիշտ որ՝ Ռօկկօն լաւ էր պահպա-
նում իր փոքրիկ ընկերոջը:

— Ձէ՛ք մըսում, փոքրիկ տէ՛րս:

— Ո՛չ, ոչ, դեռ շոքում էլ եմ:

Երեկոյեան դէմ կղզին լոյսի մէջ կորել էր:
Ամեն տեղ երգ ու նուագածութիւն էր լըս-
ւում:

Ամբօխը խմբուել էր նուագածուների
շուրջը՝ հրապարակի վրայ: Այգաւեղ էին և
աքսորեալները: Այս դիշեր նրանց ազատ էին
թողել:

Նուագածուները պար նուագեցին:

— Սկիււռ, սկիււռ, ինձ ուսերիդ բար-
ձրացրու, ուսերիդ բարձրացրու, կանչում էր
Մարիօն իր բարեկամին:

Աքսորեալը ուժեղ ձեռքերով մանկան
ուսերին էր բարձրացնում: Մանուկը ծիծա-
ղում էր և ուրախացած՝ ոտքերով թմբկահա-
րում Ռօկկօյի պինդ կրծքին:

— Պարենք Ռօկկօ, պարենք, Սկիււռ:

Աքսորեալը՝ երեխի հետ սկսում էր պա-
րել: Պարում էին և միւս արքորեալները, զին-
ւորները: Ուրախութիւնը համակեց ամենքին:

VII.

Մարիօն հիւանդացաւ: Նրա սենեակում՝
պատուհանի փեղկերը ծածկեցին: Մայրը գլխի
վերեր նստած՝ հեքիաթներ էր պատմում:
Մարիօն լսում էր: Նրա աչքերը փալլում էին
տենդային փալլով: Նրթուկները չորացել էին:
Նա արդէն հինգ օր է՝ հիւանդ էր: Հայրը օրը
մի քանի անգամ մտնում էր նրա սենեակը:

— Ի՞նչպէս է, լաւ է:

— Այո՛, այո՛, լաւ եմ, հայրիկ, պատաս-
խանում էր մանկիկը:

Բայց մօր աչքերը տխրութեամբ լի էին:
Նա չէր նկատում որդու լաութիւնը:

— Ի՞նչպէս կուզէի սրան այս աքսորա-
տեղից հեռացնել, կամաց ասում էր նա ա-
մուսնուն:

— Անկարելի է, սիրելիս, բժիշկն ասում
է երեսին չի կարելի անհանդսացնել:

Ինձ խօսք տուր որ մի քիչ լաւանայ—կը
տանես Նէպօլ:

— Լաւ, լաւ:

Օրեր ու գիշերներ անցնում էին առանց
փոփոխութեան, մայրը որդու անկողնուց չէր
հեռանում:

Ռօկկօն մանկան հիւանդութեան ամբողջ

ժամանակը շարունակ թափառում էր նրանց
տան առաջ: Նա նոյնիսկ ներս մանելու փորձ
արեց, բայց աղախինը չը թողեց.

— Տիրուհին հրամայել է աքսորեալներին
ներս չը թողնել:

— Իսկ ի՞նչպէս է փոքրիկ տիրոջ առող-
ջութիւնը:

— Վատ:

Այդ ժամանակուանից Ռօկկօն անբաժան
կանգնած էր տան առաջ: Նա թողնում էր
իր աշխատանքը և ամբողջ ժամերով դռանը
կանգնած՝ տեղեկութեան էր սպասում իր սի-
րելու առողջութեան մասին:

Աշխատանքը թօյնելուն պատճառով՝
պատիժները տեղում էին նրա գլխին, բայց
այդ բանին նա ուշադրութիւն չէր ցարծնում,
չէր քնում և շարունակ Մարիօյի սենեակի
փակ փեղկերին էր հալուած: Աղախնին պատա-
հելիս՝ նա շարունակ հարցնում էր.

— Ի՞նչ կայ, ինչպէ՞ս է:

— Ոչի՛նչ, ոչի՛նչ յայտնի չէ, Աստուած
գիտէ:

Մայր Աստուածածին, փրկիր նրան, ա-
ղերսում էր Ռօկկօն սրտի խորքից:

Այժմ Ռօկկօյին ամենքից խիստ վիշտ էր
պատճառում այն, որ անկարող է ներս մտնել

հիւանդի մօտ: Երբ պատուհանի առաջ որևէ մարդ էր երևում, նա զլխարկը հանում էր, միքանի անգամ զլուխ էր տալիս՝ յոչս ունե- նալով՝ որ իրան ներս կը կանչէ: Բայց պա- տուհանը փակում էր և նա ստիպուած էր լինում նորից անցուզարձ անել, նորից սպասել:

— Վերջապէս՝ Ռօկկօն չը համբերեց և գնաց վերակացուի ընդունարանը: Վերակա- ցուն՝ զլուխը քարշ գցած՝ պարապում էր: Երկար ժամանակ Ռօկկօն զլուխը բաց՝ կան- գնած էր: Վերջապէս վերակացուն զլուխը բար- ձրացրեց:

— Այդ գօւք էր, Ռօկկօ: Ի՞նչ էր ուզում:

— Ես ուզում էի միայն... խնդրել... ու- զում էի հարցնել... Ի՞նչպէս է փոքրիկ տի- րոջս առողջութիւնը:

— Նա ծանր հիւանդ է, յուզուած պա- տասխանեց հայրը, նա խիստ տանջւում է:

— Ո՞վ Սատուածածին, կոչեց Ռօկկօն:

— Խեղճ փոքրիկը համբերող է, մայրը միշտ նրա կողքին է, շարունակեց հայրը:

— Ե՞րբ կառողջանայ, շուտով...

— Միքանի օրից: Պէտք է սպասել:

— Նա... չի՞ կարող ոչ ոքի տեսնել...

— Վերակացուն հայեացքն ուղղեց աք- սորեալին: Ռօկկօի դէմքը այնպիսի քնքշու-

թիւն, երկիւզ, ցանկութիւն, տեսնելու ցան- կութիւն էր արտայայտուած...

Մի բոպէ մտածելուց՝ պատասխանեց.

— Ոչ, նա դեռ թոյլ է, շատ կը յոգնի:

— Սակայն... առաջ՝ նա ինձ հետ խա- ղում էր... նա ինձ հետ ուրախ էր...

— Գիտեմ, բայց բժիշկն արգելել է մարդ թողնել նրա մօտ: Մի քանի օր էլ սպասեցէք:

— Յետոյ կարելի՞ կը լինի:

— Կը տեսնենք. առայժմ նրան հան- զստութիւն է պէտք:

Ռօկկօն չէր հեռանում. ըստ երևույթին՝ նա զարձեալ ասելու բան ունէր: Վերջապէս՝ սրտապնդուեց.

— Դուք այնքան բարի էք, սկսեց նա, ողորմութիւն արէք, շնորհ արէք...

— Ի՞նչ էր ուզում:

— Ի՞նչ կողմից մանկիկին բարևեցէք: Ա- սացէք՝ որ Սկիւռը կարօտալից, խոնարհ բարև է ուղարկել... չէ՞ք մոռանալ:

— Հանդիստ եղէք, այդ նրան կասեմ:

— Ծառ շնորհակալ եմ:

Եւ նա կամացուկ դուրս եկաւ: Վերակա- ցուն աչքերով ուղեկցում էր նրան.

— Այդ իսկ մարդն արսորեալ է: Դա- տապարտուած է չաւիտեանս, մտածում էր

նա: Գրգռուած ժամանակ՝ կռուի մէջ զա կարող էր հօրն սպանել: Մի սարսափելի բոսպէի համար՝ մայրը նրանից հրաժարուում է, տեսնել անգամ չէ ուզում: Այդ բոսպէի պատճառով՝ նա ամբողջ կեանքն է կորցնում, տաժանակիր աշխատանքը կրում է որպէս արժանաւոր պատիժ... Եւ այժմ՝ վշտից մի մանկան սիրուց՝ հալուում ու կծկուում է...

Վերակացուն գիտէր բոլոր կզգում կատարւածները, գիտէր՝ որ Ռօկկօն հիւանդի տան մօտ թափառում է, կրում է այդ պատճառով շատ պատիժներ, գիտէր՝ որ նոյնիսկ զիշերները՝ յաջողեցնում էր խցից դուրս փախչել և մինչև լոյս նայում էր Մարիօյի սենեակի լոյսին:

Առաւօտ վերակացուն յայտնեցին՝ որ ըստ երևույթին՝ Ռօկկօն մտադիր է փախչել: Վերակացուն պատասխանեց՝ որ Ռօկկօյին հաւատում է, և հրամայեց չը պատժել:

Նա խղճում էր այդ թշուառին, բայց կնոջ հետ նրա մասին չէր համարձակուում խօսել: Կինը շարունակ կրկնում էր:

— Չեմ ուզում արքորեալներին տանս տեսնել:

Վրայ հասաւ մի առաւօտ—ախուր առա-

ւօտ: Լապտերի լոյսը կռոււմ էր ցերեկւայ լոյսի հետ—փոքրիկ Մարիօն մեռաւ:

VIII.

Վերակացուն իր սենեակում նստած՝ գլուխը մեռքերին չենած՝ դառնութեամբ արտասուում էր: Ներս մտաւ՝ կինը:

— Խոստումդ պէտք է կատարե՛ս:

Նա խոստացել էր Մարիօյին «Նէպպօլ տանել՝ երբ կարելի կը լինի»:

— Այժմ, հարցրեց նա:

— Այո՛, հէնց այժմ: Ես ուզում եմ Մարիօյին տանել. թէ չէ՛ նա մեռած, ապրած ու մեռած կը լինի արսորավարում և արքորափայրում էլ թաղւած: Գոնէ ազատ տեղ թաղենք:

— Նէպպօլում:

— Այո՛, և ամեն ինչ նրա վրայ պէտք է Նէպպօլից լինի, ամբողջ հագուստը... ամենը...

— Լաւ, լաւ:

Նայրը զրոտենեակը վարձաւ և միքանի կարգաւարութիւններ արեց: Յետոյ սկսեցին նրան մօտենալ Նիդիզաչի ծառայողները, տղամարդիկ, կանայք, մանուկները: Բոլորը հարցնում էին.

— Կարելի՞ է վերջին անգամ հրաժեշտ տալ Մարիօյին:

Իտալիայում այդպիսի սովորութիւն կայ. երբ մի հանգուցեալ է լինում՝ ամենքն իրաւունք ունեն գնալ՝ վերջին հրաժեշտը տալու:

Բարեկամներս, քիչ սպասեցէք: Քիչ չետոյ գուռը բաց կանեն, պատասխանում էր վերակացուն:

Եւ ամենքը հեռանում էին:

— Ի՞նչպէս է Մարիօյի առողջութիւնը, հարցրեց Ռօկկօն աղախինին:

— Մարիօն մեռաւ, պատասխանեց աղախինն արատաւքից խեղդուելով:

Ռօկկօն սարսափից սառած մնաց: Նա գրասենեակը դնաց, բայց զլխարկը ձեռքին, կանգնած մնաց: Վերակացուն՝ առանց խօսելու միքանի անգամ անցաւ նրա ձօտից: Վերջապէս Ռօկկօն նրան կանգնեցրեց:

— Բարի եղէք, տէր, իրաւունք տուէք փոքրիկ տիրոջս ձօտ գնալու:

— Սպասեցէ՛ք, սպասեցէք... չետոյ:

— Ասացէք տիրուհուն՝ որ երբ նա հիււանդ էր՝ ես չգնացի նրան տեսնելու... դիտէի որ տիրուհին չէ ուզում արտօրեալներին ներս

թողնել, բայց այժմ աղաչում եմ, միայն մի անգամ նայեմ հանդուցեալի դէմքին...

— Լաւ, լաւ, կտեսնեմ:

* * *

Տաք առաւօտ էր: Տան դուռը բաց էր: Մեռած մանկան շուրջը մոմեր էին վառած: Մոմերը Նէսպօլից էին բերել: Մանկան դազար ծաղիկներով էր զարդարած. ծաղիկները նոյնպէս Նէսպօլից էին, գաղաղը՝ նոյնպէս:

Ամենից առաջ մանկան սենեակը Ռօկկօն մտաւ, նա հանդարտ ծունկ չօքեց, զլուխը խոնարհեց և միքանի բոպէ առանց մի խօսք արտասանելու, առանց մի արցունք թափելու այգպէս մնաց: Յետոյ համբուրեց մանկան ձեռքը, չեա դնաց դաճաղից, բայց երկար ժամանակ դռան ձօտ կանգնած՝ նայում էր հանգուցեալին: Նրա ձօտից անցնում էին շատ մարդիկ, կանայք, մանուկներ, սպաներ, զինւորներ: Ամենքը ծունկ էին չօքում, աղօթում էին և լուռ հեռանում:

* * *

— Ժամանակ է, հրամայեց վերջապէս վերակացուն: Զինւորները զգուշութեամբ վեր-

յրին դադարը: Ռօկկօն անընդհատ իր սիրել-
լուն էր նայում: Նրա աչքերը կարծրել, ու-
ռել էին և փայլով տարօրինակ փայլում էին: Կարծես իր փոքրիկ բարեկամին հրաժեշտ տա-
լով՝ ինչ որ վերջ է կայացրել: Դադարը վեր-
ցրին: Բերդի դուռը բացուեց: Հայրը, մայրը
և միքանի սպայ հետևեցին դադարին: Ահա
նրանք ափին են: Դադարը նաևակին գրին:
Ծնողները նստեցին: Միւսները չետ եկան: Ռօկ-
կօն աչքերով հետևում էր հեռացողներին:
Նաևակը լուրում էր կապուտակ ծովի փայլուն
երեսին: Ռօկկօն դարձեալ նայում էր ու նա-
ջում, նա դիտում էր, թէ ինչպէս ծաղիկներով
զարդարւած Մարիօն լողում է գէպ ազատ ա-
փերը և նրան հազարաւոր փայփայտական խօս-
քերով ճանապարհ էր դնում իր աքսորեալ
ընկերը, Ռօկկօն-Սկիւռը:

IX.

Հասաւ մութ գիշերը: Մռայլ ամպերը
պատեցին երկինքը: Նիզեդան ընկղմուեց խօլ
խաւարի մէջ: Օդը խաղաղ էր: Պահնորդներն
անփութութեամբ իրար ձայն էին տալիս: Սա-
կայն ամեն օրուայ պէս՝ ամեն մի քառորդ
ժամում լսում էին նրանց կօչիքը:

— Լը-սի'ր...

Գիշերուայ ժամը երկուսին կղզու մի ծայ-
րում կանգնած պահնորդը ականջները սրեց.
նրան թւաց՝ որ ինչ-որ շշուկ է լսում: Ու-
շաղրութեամբ սկսեց նայել խաւարին, բայց
ոչինչ չը տեսաւ:

— Ո՞վ է եկողը, կանչեց նա:

Պատասխան չկար: Պահնորդն աւելի սրեց
ականջները: Ծուրչը խաւար էր և հանդիսաւ:
Կէս ժամ անցած՝ նրան թուաց՝ որ երեսուն
քալլ հեռու՝ մի մարդ է շարժում թփերի
մէջ, անդունդի ծայրին: Առանց երկար մտա-
ծելու՝ նա նշան դրեց և հրացանն արձակեց:
Նոյն ըսպէին սիրա կտրատող աղաղակ բար-
ձրացաւ: Իսկ չետոյ՝... չետոյ ամպի գոռոցի
պէս տարածեց կղզում:

— Հրացանը արաբեցրու, խփի'ր:

Միքանի հրացանի ձայն էլ լսուեց: Գրն-
դակները շրփշրփալով ափից ծովը թափուե-
ցին: Պահնորդներին առաջուց հրաման էր տու-
ած այգպիսի դէպքերում հրացան արձակել:
Միայն այգպիսով կարող էին խփել փախչո-
ղին՝ եթէ սա փորձ անէր ծովը թռչելու:

* * *

Պահակատեղում սկսեցին ստուգել՝ իմա-
նալու՝ թէ ո՞վ է փախչողը: Եկաւ և վերա-

կացուին փոխարինող սպան, կէս-հագնուած, դժգոյն, վախեցած...

Մի բաժանմունքն ստուղեցին: Այստեղ բորորը ներկայ էին: Սպան քիչ ազատ շունչ քաշեց: Սհա և միւս բաժանմունքում բոլորը ներկայ են...

Ո՞վ գիտէ, կարելի է պահնորդն իզուր տեղն է աղմուկ բարձրացրել:

Բայց վերջին բաժանմունքում միայն 58 հոգի են:

- Ո՞վ է պակաս, հարցրեց սպան:
- Կալաման, Մահ-խաբողը:
- Է՞լ ով:
- Ռօկկօն—Սկիւռլ:
- Երկուսն էլ ն՞որ եկան:
- Այո՞:

Սպան շրթունքը կծեց և արագութեամբ գուրս զնաց: Նա ուզում էր անձամբ որոնել փախստականներին: «Մահ-խաբողի» և «Սկիւռի» անունները բերնից—բերան էին անցնում: Թփերի և քարերի մէջ տասնեակ կրակներ փայլեցին: Կողու ափը կենդանացաւ: Ափի հետ գուզընթացաբար՝ լողում էին նաւակները և խարոյկներով լուսաւորում շուրջը: Նաւակների վրայ, խարոյկների զիմաց, փայլում էին հրացանների սուր սուլինները:

Այդպէս անցաւ ամբողջ զիշերը:

Սուաւօտ Թփերի մէջ երկու կտրտած շղթայ գտան:

«Մահ-խաբողը» չը դանուեց ոչ կենդանի, ոչ էլ մեռած: Ոչ ցամաքի վրայ, ոչ ջրի տակ նրան չը գտան և վերջապէս ստիպուեցին յայտարարել՝ որ «փախել է»:

Բայց Ռօկկօյին գտան: Գտան նրան ծովի ափին, մեռած, ջարդուած, գլխից զնդակահար եղած:

ՎԵՐՋԻՆ ԽՕՍՔ

(Պատմուածք):

111

Սրանից եօթը կամ ութը տարի առաջ՝
փարիզում մի խեղճ արհեստաւոր էր ապրում:
Նրա հետ ապրում էր մի աղջիկ՝ նրա սիրու-
հին և իրանց երեխան:

Կլօսը շատ բնութենակ և ճարպիկ արհես-
տաւոր էր: Բնութիւնն առատութեամբ շնոր-
հել էր նրան մտաւոր բնութենակութիւններ և
հոգեկան լաւ չատկութիւններ, բայց դրանք՝
գոտտիարակութեան չենթարկելով՝ չը զար-
գացան ու լաւ ուղղութիւն չը ստացան:

Նա կարգալ չը սովորեց, բայց մտածել
գիտէր:

Մի անգամ, ծմեօր գործ չկար և այդ
մարդը, աղջիկն ու երեխան սովի ու ջրաի

մասնուեցին: Այդ ժամանակ մարդը վճռեց
 գողութեան զնալ: Ես ոչ դիտեմ՝ թէ նա ի՛նչ
 գողացաւ, ոչ էլ թէ՛ սրտեղից գողացաւ, այն-
 քանք միայն ինձ յայտնի է՝ որ դրանից յետոյ
 կինն ու երեխան երեք օրուայ հաց ու վառե-
 լիք ունեցան, իսկ մարդը հինգ տարուայ բան-
 տարկութեան ենթարկուեց:

Բանտարկութեան տարիները նա պէտք
 է կ'ընդունէր կենդրոնական բանտում անցկայնելու:
 Կ'ընդունէր առաջ վանական միաբանութիւն
 էր, իսկ յետոյ արքայապետի դարձրին:

Բանտում ամբողջ գիշերը նրան խցի մէջ
 փակած էին պահուած, իսկ ցերեկին ստիպուած
 էին արհեստանոցում աշխատել:

— Կ'ընդ ՚Գէն, մի ժամանակուայ ազնիւ
 արհեստաւորը, իսկ այսօրուայ գողը՝ խիստ լաւ
 արտաքին ունէր: Չնայելով երիտասարդ հա-
 սակին՝ արդէն կ'ընդունէր ծածկուած բարձր
 ճակատ, խիտ, սև մագեր, քիչ-քիչ սպիտա-
 կած. լուրջ, բարի աչքեր, որ խորը նստել էին
 գեղեցիկ զծագրուած յոնքերի տակ. քիչ դուրս
 ցցուած կզակ, սեղմուած շրթուներ:

Դա մի գեղեցիկ զուլէս էր. պատմու-
 թեանս վերջը կ'ը տեսնենք՝ թէ հասարակու-
 թիւնը նրան ի՛նչ դարձրեց:

Նա քիչ էր խօսում, ձեւեր շատ չէր ա-

նում. նրա ամբողջ կազմի մէջ ինչ-որ վայել-
 չութիւն, վեհութիւն կար, որ ակամայ մար-
 դու հպատակեցնում էր: Դէմքն աւելի շուտ
 մտածկոտ լըջութիւն էր արտայայտում՝ քան
 թէ տանջանք, թէև նա տանջուել էր:

Կ'ընդ ՚Գէն բանտարկուած բաժանմունքում.
 զիսաւոր իշխանաւորը արհեստանոցի կառա-
 վարիչն էր—մի պաշտօն՝ որն ունէր բանտա-
 յին շինովնիկի և վաշխաւու-վահառականի բո-
 լոր բնորոշ գծերը: Նա պէտք է աշխատանք-
 ներին հետեւէր և խիստ հսկողութիւն ունե-
 նար բանտարկեալների վրայ: Պէտք է բան-
 տարկեալների ձեռքը գործիքներ տար, իսկ
 օտքերը շղթայակապ անէր:

Կ'ընդ ՚Գէն իշխանաւորը կատարելապէս հա-
 մապատասխան էր իր պաշտօնին: Դաժան,
 յամառ, ընդունում էր միայն իր ցանկութիւն-
 ները, ուրիշին ոչ մի դատողութիւն անելու
 չէր թույլատրում և իրան բարձր էր պահում,
 սակայն՝ դէպքը բերած ժամանակ կարող էր
 և՛ լաւ ընկեր լինել, և՛ ուրախ հանաքջի: Նրա
 բնաւորութիւնն աւելի չոր էր, քան հաստա-
 տուն: Ընտանեկան կեանքում անկասկած՝
 լաւ ամուսին էր, բարի հայր—սակայն այդ
 բարեմասնութիւն չէ, այլ ուղղակի ամենքի
 պարտքը:

Մէկ խօսքով՝ այդ մարդը ո՛չ շատ վատ էր, ո՛չ էլ շատ չար: Այնտեսակ տիպերից մէկը՝ որոնց ըստ երևոյթին՝ բնութիւնը շարժուն ատօմներից է սակեղծել: Նրանք ուրիշի ցաւը հասկանալ չգիտեն, ճկուն չեն, ո՛չ մի դադարով չեն տարւում, ո՛չ մի զգացմունք նրանց չէ տաքացնում: Նրանց բարկութիւնը սառուցի պէս պաղ է, ատելութիւնը՝ դաժան, ձրգտումներն առանց ոգևորութեան. նրանք բորբոքում են առանց տաքանա ու. դրանք նման են այն ծառերին՝ որ մի կողմից աչրւում են, միւս կողմից՝ պաղ մնում:

Այդ մարդու բնաւորութեան զլխաւոր գիծը չամառութիւնն էր, դրանով նա պարծենում էր և իրան Նապօլէոնի հետ համեմատում: Բայց այդ միայն ինքնախաբէութիւն էր:

Այդ սխալմունքն ունեցող շատ մարդիկ կան՝ որ չամառութիւնը կամքի ոյժ են համարում, մոմի բոցը՝ աստղի փայլ:

Մէկ որ այդ մարդը մի անմիտ վճիռ կայացնէր՝ այլևս ո՛չ մի կերպ չէր կարելի չեա կանգնեցնել. նա զոռոզ ինքնահաւանութեամբ կը տանէր մինչև վերջը՝ կարծելով որ դրանով իր կամքի ոյժը ցոյց կը տալ:

Յամառութիւն առանց խելքի—այդ կրրկ-

նակի չիմարութիւն է՝ որ մարչուն շատ հեռու կարող է տանել

Սովորաբար՝ երբ մեր գլխին որևէ՝ մասնակի կամ հասարակական բնաւորութիւն ունեցող զժբախտութիւն է թափւում՝ նրա պատճառները քննելով՝ համարեա միշտ այն եզրակացութեանն ենք դալիս, որ դա մի խելօք ու խոշոր մարդու արած չէ, այլ՝ պարզ է ի պարզ՝ որևէ նեղ, ինքնահաւան, փոքրիկ միջակութեան, որ կոչը չամառութեամբ դիմել է իր նպատակին: Աշխարհումս այդ տեսակ ստահակների թիւը փոքր չէ. դրանք կարծում են՝ որ իրանք կոչւած են միւս մարդոց կեննքում վիճակ տնօրինողի դերը կատարելու:

Ահա թէ Կլերփօ կենդրոնական բանտի իշխանաւորն ի՛նչ տեսակ մարդ էր:

Մէնք արդէն տեսցինք՝ որ Կլերփօ դաւուց չետոյ՝ Կլօդը պարտաւոր էր արհեստանոցում աշխատել: Արհեստանոցի կառավարիչը միքանի ժամանակ նրան հետևելուց չետոյ՝ տեսաւ՝ որ հիանալի աշխատաւոր է, ուստի և սկսեց հետը համեմատաբար լաւ վարել:

Մի անգամ երբ Կլօդը իր սովորութեան համեմատ տխրած սկսեց այն աղջկայ մասին մտածել, որին իր կինն էր համարում, կառավարիչը որպէս թէ՛ նրան մխիթարելու համար՝

պատմեց՝ որ այդ դժբախտ կինը պոռնիկ է դարձել:

Կլօզը սառնութեամբ հարցրեց —

— Իսկ ի՞նչ է եղել երեխան:

Այդ հարցին կառավարիչը ոչ մի պատասխան չկարողացաւ տալ:

Միքանի ամիս անցած՝ Կլօզն ընտելացաւ իր նոր շրջապատին և ըստ երևույթին՝ այլևս ոչ մի բանի մասին չէր մտածում: Այն դաժան հանդարտութիւնը՝ որ բնաւորութեան չատկանիչն էր՝ նրա բոլոր ախուր մտքերին զերակշռից:

Այդ ժամանակուայ ընթացքում նա իր ընկերներին վրայ մի ինչ որ տարօրինակ ազդեցութիւն ձեռք բերեց: Լռելեայն համաձայնութեամբ՝ առանց իրանց որևէ հաշիւ տալու՝ բոլոր այդ մարդիկ նրանից էին խորհուրդ հարցնում, նրան էին լսում, նրան նմանում և երկրպագում էին: Կլօզը իր կողմից դրա համար ոչ մի ջանք չէր գործ դրել, այդ եղել էր ինքնըստինքեան:

Այդ խելացի հայեացքի մէջ կար մի բան՝ որն ակամայ իրան էր հպատակեցնում: Մարդու աչքերը պատուհան են՝ որտեղից երևում են ուղեղում ծագած մտքերը:

Գաղափարներ ունեցող մարդկան մտքերը

գաղափարից զուրկ մարդկանց մէջ և կը տեսնէք՝ թէ ի՞նչպէս քիչ ժամանակ յետոյ, ձգողականութեան անյաղճելի օրէնքի հիման վրայ բոլոր խաւար ուղեղները հեղութեամբ կը դիմեն նրան, կ'աստուածացնեն նրան: Մարդիկ կան, որոնց մագնիսին մօտեցրած երկաթ կարելի է համարել: Կլօզն այս դէպքում մագնիսն էր:

Այսպէս՝ երեք ամսուայ ընթացքում Կլօզը բանտային արհեստանոցի հողին, օրէնքն ու կանոնը պարձաւ:

Ամենքն՝ ասեղի նման՝ կալում էին նրան — մագնիսին:

Յանախ նա ինքն էլ էր կասկածում՝ թէ արդեօք ինքն այստեղ թաղաւոր է, թէ մի խղճուկ բանտարկեալ: Կարծես զերի պապը լինէր իր կարգինայնեքով: Եւ ինչպէս առհասարակ միշտ լինում է՝ ընկերներից սիրւած լինելուն պատճառով՝ բանտային իշխանութիւնների ասելութեանը մասնուեցաւ: Չէ՞ որ միշտ այդպէս է՝ եթէ հպատակներդ քեզ սիրում են՝ տերդ սկսում է ատել:

Կլօզը շատակեք էր. — այդ նրա օրդանիգմի չատկանիչն էր: Նրա ստամոքսն այնպէս էր կազմուած՝ որ երկու սովորական մար-

դուն բաւականացնող կերակուրը նրան հազիւ կը կշտացնէր:

Պարոն դէ-Կօտաղիլլան նոյն տեսակ լաւ ախորժակ ունէր, բայց այդ նրա համար լոկ ծիծաղի ազբիւր էր: Այդ պարոնը իր շատակերութեամբ յայտնի հարուստ Իսպանացի է: Բայց ինչ որ հինգհարիւր հազար դլուխ ոչխարի տէր Իսպանացի պնուականի համար ուրախութեան ու ծիծաղի ազբիւր կարող է լինել՝ հասարակ աշխատաւորի համար մի ծանր բեռ է, իսկ բանտարկեալի համար՝ ճրշմարիտ դժբախտութիւն:

Երբ Կլօզն ապրում էր իր վերնաշարհում և ազատ լինելով՝ ամբողջ օրն աշխատում էր, կարողանում էր ձեռք բերել իր համար անհրաժեշտ չորս ֆունտ հացը և կշտանում էր: Բայց բանտում օրական աշխատանքի համար ֆունտ ու կէս հաց և քառօրդ ֆունտ միս էր ստանում: — այդ էր նրա մշտական անփոփոխ բաժինը և այդ պատճառով էլ նա քաղցած էր մնում:

Մի անգամ, երբ Կլօզ Գէն կուլ տուեց իր սաղ բաժինը և նորից սկսեց աշխատել՝ որպէս զի գոնէ աշխատանքի մէջ մոռանալ քաղցը, իսկ միւս բանտարկեալները ուրախ զրուցելով դեռ ևս ուտում էին, նրան խեղճ, ար-

տաքինով թոյլ մի պատանի մօտեցաւ: Ձեռքին բռնած ունեւալով մի դանակ ու իր բաժինը՝ որին դեռ ևս չէր դիպել, երկիւղով կանգ առաւ, ըստ երեւոյթին՝ ինչ որ ուզում էր ասել, բայց չէր համարձակուում:

Այդ պատանին, նրա հացը և միսը արին իրանց արժանաւոր տպաւորութիւնը Կլօզի վրայ:

— Ի՞նչ ես ուզում, հարցրեց Կլօզը:

— Որ ինձ մի ծառայութիւն անե՛ս, անվատահ կերպով պատասխանեց պատանին:

— Ի՞նչ—դարձեալ հարցրեց Կլօզը:

— Օգնիր, ճաշ միասին ուտենք, մենակ ինձ համար շատ-շատ է:

Կլօզի հպարտ աչքերում արաստունքներ փայլեցին: Նա վերցրեց դանակը, առաջարկուած բաժինը երկու հաւասար մասի բաժանեց, մէկն իրան առաւ, միւսը տուեց պատանուն,

— Շնորհակալ եմ, ասաց պատանին: Եթէ ուզում ես՝ ամեն օր այսպէս կրնկերանանք:

— Անունդ ի՞նչ է, հարցրեց Կլօզը:

— Ալբին:

— Այստեղ ինչի՞նք են բերել, շարունակեց ըննել Կլօզը:

— Գողութիւն եմ արել:

— Ես էլ, ասաց Կլօզը:

Եւ այդ օրուանից, ճիշտ որ՝ նրանք անեն օր բաժանում էին Ալբինի ճաշը: Կլօզը երեսուննևփեց տարեկան էր, բայց շատ անզամ նա չիսուն տարեկանի տպաւորութիւն էր թողնում—այդքան ձերացնում էին նրան մրտածմունքները: Ալբինը քսան տարեկան էր, բայց տեսքով՝ տասննեօթից աւելի չէր—այդքան անմեղութիւն էր արտացոլում այդ զոզի աչքերում: Այդ երկու մարդկանց մէջ մի սերտ բարեկամութիւն հաստատուեց, բարեկամութիւն՝ որ աւելի շատ հօր ու որդու չարաբերութեան էր նման, քան եղբայրների: Ալբինը համարեա ղեռ ևս երեխայ էր, Կլօզ Գէն համարեա արդէն ծերունի:

Երկուսն էլ միեւնոյն արհեստանոցում էին աշխատում, միեւնոյն փականքի տակ էին քրնում, միեւնոյն բակում էին զբօսնում և միեւնոյն հացն ուտում: Մէկը միւսի մամար մի ամբողջ աշխարհ էր: Երեւում էր՝ որ նրանք միասին երջանիկ էին:

Մենք արդէն արհեստանոցի կառավարչին ճանաչում ենք: Բանտարկեալների կողմից ատուած լինելով՝ այդ մարդը յաճախ նրանց հնազանդեցնելու համար ղիժում էր Կլօզի օգնութեանը: Շատ անգամ էր պատահել՝ որ

էրբ անհրաժեշտ էր լինում որևէ խոսովութիւն, ապստամբութիւն խաղաղեցնել՝ Կլօզի անանուն ու զաղանի հեղինակութիւնը իշխանաւորի պաշտօնական հեղինակութեանը օգնութեան էր հասնում:

Իսկապէս բանտարկեալներին հանգստացնելիս Կլօզի ասած տասը խօսքն աւելի մեծ զործ էին կատարում՝ քան տասը ժանդարմը: Եւ Կլօզը շատ անգամ էր այդպիսի օգնութիւն արել կառավարչին: Եւ կառավարիչը հէնց այդ բանի համար ատեց այդ զոզին: Նրան նախանձում էր: Հոգու խորքում նա պահում էր մի զաղանի, խիստ ատելութիւն դէպի Կլօզը: Իրաւունքով, պաշտօնական իշխանաւորի ու կառավարչի ատելութիւն՝ դէպի իսկական իշխանաւորն ու կառավարիչը, կոպիտ ոչժի վրայ հիմնուած իրաւունքի ատելութիւնը դէպի հողեկան ոչժի վրայ հիմնուած իրաւունքը:

Եւ այս տեսակ ատելութիւնը ամենասարսափելին է:

Կլօզը Ալբինին սիրում էր և կառավարչի վրայ բիչ էր ուշադրութիւն դարձնում:

Մի անգամ Ալբինին կանչեցին կառավարչի մօտ:

— Ինչի՞ են կանչում, հարցրեց Կլօզը:

— Չդիտեմ, պատասխանեց Ալբինը:

Կէս օր անցաւ, իսկ Ալբինը դեռ չէր վերադարձել: Կլօզը չոյս ունէր նրան ճաշի ժամանակ պատահելու, բայց չը պատահեց: Վերադարձան աշխատանքի — զարձեալ չկար: Երբ երեկոյեան բանաարկեալներին բերին ննջարանը՝ Կլօզն աչքի անցրեց ամենքին, բայց իր բարեկամին չը գտաւ: Հաւանական է՝ որ նա այդ բոպէին խիստ տանջուած էր, որովհետեւ իր սովորութեան հակառակ՝ խօսեց պահապանի հետ:

— Մի՞թէ Ալբինը հիւանդ է, հարցրեց նա:

— Ո՛չ պատասխանեց պահապանը:

Բաս այսօր ամբողջ օրն ո՞ւր է:

— Նրան ուրիշ բաժանմունք են փոխադրել, անփութութեամբ պատասխանեց պահապանը:

— Սակայն՝ նա հանդստութեամբ հարցրրեց:

— Իսկ ո՞վ բարեհաճեց այդպիսի կարգադրութիւն անել:

— Պարոն կառավարիչը, պատասխանեց պահապանը:

Հետեւեալ ամբողջ օրն էլ, ինչպէս և նախորդին՝ Կլօզը Ալբինին չը տեսաւ:

Երեկոյեան՝ աշխատանքները դադարեցնելուց առաջ՝ կառավարիչը իր սովորութեան համեմատ այցելեց արհեստանոցը: Կլօզը հեռուից նրան նկատեց թէ չէ՝ վերցրեց թաղիքէ զլխարկը և կոճկեց վերնազգեստը: Այդ շտապ սիրայիրութեամբ նա ուզեց իր առանձին յարդանքը ցոյց տալ իշխանաւորին, որպէս զի իրան ողորմաժութեամբ վերաբերին — այդպէս է հրամայում բանտային սովորութիւնը:

Այսպէս՝ բաց զլստի՛ կոճկած վորնազգեստով Կլօզը իր տեղում սպասողական դիրք բռնեց:

Կառավարիչը մօտեցաւ:

— Տէ՛ր, դիմեց նրան Կլօզը:

Կառավարիչը երեսը նրան գարձրեց:

— Ճի՞շտ է, տէ՛ր, որ Ալբինին ուրիշ բաժանմունք էք փոխադրել:

— Այո՛, պատասխանեց կառավարիչը:

— Լսեցէ՛ք, տէ՛ր՝, շարունակեց Կլօզը, Ալբինն ինձ խիստ պէտք է, անհրաժեշտ է: Ի՞նչ էլ զիտէք՝ որ սովորական բաժինն ինձ չի բաւականանում և Ալբինը իր հացի կէսն ինձ էր տալիս:

— Այդ նրա գործն էր, պատասխանեց կառավարիչը:

— Տէ՛ր, մի՞թէ կարելիութիւնն չկայ նրան
մեր բաժանմունքը վերադարձնելու:

— Ո՛չ մի գէպքում: Այդ արդէն վը-
ճուուած է:

— Ո՞վ է վճռել:

— Ես:

— Պարոն կառավարիչ, նորից սկսեց
Կլօղը.— այդ ինչ համար կեանքի ու մահուան
խնդիր է և այդ խնդիրը այսպէս կամ այն-
պէս վճռելը ձեզանից է կախուած:

— Ես երբէք իմ վճիռս չեմ փոխում:

— Մի՞թէ էս ձեզ որեւէ վատութիւն եմ
արել:

— Ո՛չ:

էլ ինչո՞ւ էք ինձ Ալբրիտից բաժանում:

— Այնպէս, վրայ բերեց կառավարիչը
հանդարտութեամբ:

Այս բացատրութիւնը բաւական համա-
րելով՝ կառավարիչը հեռացաւ:

Կլօղը լուռութեամբ գլուխը քաշ զցեց:

Եւ ընդհանրապէս՝ նրա մէջ ոչ մի առան-
ձին փոփոխութիւն չէր նկատուում: Ընկերնե-
րից ո՛չ մէկի հետ Ալբրիտի մասին չէր խօսում:
Հանգստութեան ժամերին նա միշտ մենակ էր
ման գալիս և միշտ էլ քաղցած էր: Փոփո-
խութիւնն այդ էր:

Մինչդեռ՝ նրան լաւ հանաչող մարդիկ
նկատում էին մի ինչ որ մտալ ու ծանր վիշտ՝
որ աւելի ու աւելի զճաղրուում էր նրա դէմ-
քին: Բայց գէպի ընկերները նա աւելի քնքը-
շութեամբ սկսեց վերաբերել քան առաջ: Նը-
րանցից շատերն էին առաջարկում իրանց բա-
ժնի մի մասը, բայց Կլօղը ժպտալով հրաժար-
ւում էր:

Կառավարչի հետ ունեցած բացատրու-
թիւնից չետոյ՝ Կլօղը ամեն երեկոյ անում էր
իր նման լուրջ մարդու համար չափազանց
տարօրինակ մի բան. այն ժամանակ՝ երբ կա-
ռավարիչն անցնում էր նրա մօտից՝ նա աչ-
քերը յամառութեամբ սևեռում էր նրա վրայ
և սրախ կսկիծ ու դառնութիւն, աղերսանք
ու սպառնալիք արտայայտող ձայնով կրկնում
էր միայն այս երկու խօսքը, «իսկ Ալբրիտը»:

Բայց կառավարիչը չը լսել էր ձևա-
ցնում կամ ուսերը թօթուելով հեռանում էր:

Նրա այդպէս վարուելն արդարացի չէր
և այդ լուրջ տեսարաններին անձնատես ելօղ-
ների համար պարզ էր՝ որ Կլօղը մի ներ-
քին հաստատուն՝ վճիռ է կայացրել: Ամբողջ
բանար երկիւղով սպասում էր թէ ինչպէս
կը վերջանայ յամառութեան և վճռականու-
թեան մէջ սկսած այդ մարդը:

ի միջի այլոց՝ պատմում էին՝ որ մի անգամ նոյնիսկ այսպիսի մի բան ասաց Կլոզը կառավարչին.—

— Էսեցէք, տէ՛ր, վերադարձրէք ընկերոջս. այդպէս լաւ կը լինի: Աչքի առաջ ունեցիք, ձեզ նախագողուշացնում եմ:

Մի կիրակի օր, երբ նա մի քանի ժամ անշարժ նստած էր քարի վրայ և մտածում էր, ընկեր՝ երից մէկը՝ Փայա անունով, ծօռեցաւ և ծիծաղելով հարցրեց.

Հ՛ր, էա ինչի՞ մասին ես մտածում:

Կլոզը զուխը բարձրացրեց և ծանրութեամբ ասաց.—

— Մի մարդու դատի եմ ենթարկում:

1831 թուի հոկտեմբերի 25-ին, երբ կառավարչին իր սովորական այցին էր եկել՝ Կլոզը աղծուկով մի ապակու կտոր շարպեց. կառավարիչը նրան հարցրեց աղծուկի պատճառը:

— Ոչինչ, այդ ես էի. յայտնեց Կլոզը: Պարոն կառավարիչ, վերադարձրէք ընկերոջս:

— Անկարելի է, եղաւ անդրգուելի պատասխանը:

— Բայց այդ անհրաժեշտ է, ասաց Կլոզը հանդարտ և ծանր, և ուղղակի կառավարչի աչքերին նայելով՝ աւելացրեց.— մինչև նոյեմ-

բերի չորսը ձեզ մտածելու ժամանակ եմ տալիս. այսօր հոկտեմբերի 25-ն է:

Վերակացուներից մէկը կառավարչին նրկաանեց՝ որ այդ խօսքերի համար Կլոզին պէտք է պատժել:

— Էհ, ի՞նչ հարկաւոր է պատժել, արհամարհական ժպտով պատասխանեց կառավարիչը. սրանց հետ պէտք է աւելի բարութեամբ վարել:

Միւս օրը բնասարկեալ Պերնօն ծօռեցաւ Կլոզին, երբ վերջինս մտածումընների մէջ խորասուզուած՝ թախառում էր, և հարցրեց.—

— Ինչի՞ մասին ես մտածում, Կլոզ:

— Վտխենում եմ որ մեր բարի կառավարչին մի բան պատահի այս մօտ ժամանակներս:

Հոկտեմբերի 25-ից մինչև նոյեմբերի 4-ր ամբողջ 9 օր անցաւ: Կլոզը ամեն օր լիշեցնում էր կառավարչին թէ ի՞նչ յուսահատ զրբութեան մէջ է ձղել իրան Ալբիէի հետ անջատուած լինելը:

Հասաւ նոյեմբերի 4-ը: Այդ օրը Կլոզի գէմըն այնպէս պարզ ու խաղաղ արասայտութիւն ունէր՝ որ վաղուց է չէր պատահել: Տեղից վեր կացաւ և սկսեց իր ոտքերի տակ զրած սնդուկը բրբրել: Այնտեղ նրա խղճուկ

ակրողութիւնն էր պահած: Այնտեղից նա մի
մկրատ հանեց՝ որը իր սիրած կնոջ, իր երեխի
մօր սեփականութեան մնացորդներից էր:

Յանցով ծածկուած մի պատահանի մօտից
անցնելիս՝ որտեղից բանտարկեալ Փերրարին
դուրս էր նայուած՝ Կլօզը ցոյց տալով փոքրիկ
մկրտան, ասաց.

— Տե՛ս, այս երեկոյ սրանով այդ հաստ
ցանցը պէտք է կտրեմ:

Փերրարին թերահաւատութեամբ նրան
նայեց և ծիծաղեց. ծիծաղեց և Կլօզը:

Այս առաւօտ նա աւելի հոանդով էր աշ-
խատուած՝ քան երբևիցէ: Նա մտադիր էր ան-
պատճառ վերջացնել ծղօտի գլխարկը, որ պա-
տուերն էր ազնիւ բաղաբացի Բրեսիէն և
փողը կանխիկ վճարել:

Ճաշից առաջ՝ նա մի պատճառ բռնելով՝
զնաց ներքին արհեստանոցը՝ հիւանների բա-
ժանմունքը: Այստեղ էլ նա սիրուած էր ու
յարգուած, բայց շուտ շուտ չէր դալիս:

— Տեսէք, տեսէք, Կլօզն եկել է:

Այսպէս խօսելով՝ նրան շրջապատեցին.
դա մի կատարեալ տօն էր: Կլօզը մի հայեաց-
քով աչքի անցրեց ամբողջ սենեակը—պահա-
պաններից ոչ մէկն այնտեղ չէր:

— Ձեզանից ո՞վ կարող է տալ ինձ իր
կացինը, հարցրեց նա:

— Ինչի՞, խօսեցին ամեն կողմից, ի՞նչ
պիտի անես:

— Վճուել եմ այս երեկոյ մեր կառավար-
չին սպանել, պատասխանեց նա:

Ամեն կողմից նրան կացիներ առաջար-
կեցին: Նա ընտրեց ամենափոքրը և ամենա-
սուրը և շալվարի մէջ թաղցնելով՝ դուրս
դնաց: Հիւանների բաժնուած քսանեւօթը հողի
էին աշխատուած, բայց խնդրել պէտք չէր որ
Կլօզի ասածը գաղանի պահէին: Ամենքը լը-
սել էին:

Նոյնիսկ իրար մէջ այդ դէպքի մասին
չէին խօսում: Ամենքն սպասում էին գալիքին:
Գործը սարսափելի, բայց և հասարակ ու
պարզ էր: Մտածելու շատ բան էլ չկար: Կլօ-
զին խորհուրդներ չէր կարելի տալ, մանա-
ւանդ անկարելի էր մատնել նրան:

Մի ժամ անցած՝ նա խօսում էր մի փոք-
րահասակ բանտարկեալի հետ, որն անգործ
թափառում էր բակում: Կլօզը նրան խոր-
հուրդ տուեց զրել-կարգալ սովորել: Այդ ժա-
մանակ նրան մօտեցաւ Փայտը և հարցրեց՝ թէ
ի՞նչ է պահած շալվարում:

— Այս կառավարչին սպանելու համար կացին է: Միթէ երևում է:

— Գիչ երևում է:

Օրուայ մնացորդը սովորականի պէս անցաւ: Երեկոյեան ժամը 7-ին բանտարկեալներին փակեցին արհեստանոցներում և սովորութեան համեմատ՝ վերակացուները հեռացան կառավարչի այցելութիւնից չետոյ վերադառնալու համար: Կլօյը ընկերների հետ փակուած մնաց իրանց արհեստանոցում և այստեղ կատարեցաւ մի եզակի, վեհութեամբ ու սարսափով լի մի տեսարան:

Վերակացուների դուրս գնալուց չետոյ՝ Կլօյը աթոռին բարձրացաւ և ընկերներին յայտարարեց որ ասելիք ունի: Ամենքը լսեցին:

Կլօյը բարձր ձայնով սկսեց.

— Ամենքդ պիտէք՝ որ Ալբինը ինձ համար եղբայր էր: Գիտէք նոյնպէս՝ որ այստեղ ստացածս սովորական բաժինն ինձ չէր բաւականանում. նոյնիսկ աշխատածս զբօշներով հաց զնելով՝ ես այնուամենայնիւ՝ չէի կշտանում: Ալբինն իր բաժնի կէսն ինձ էր տալիս և ես նրան մտերմացայ սկզբում նրա համար՝ որ ինձ կերակրում էր, իսկ չետոյ՝ նրա համար՝ որ ինձ սիրում էր: Կառավարիչը մեզ անջատեց: Ինչո՞ւ: Նրա համար շատ հեշտ էր

մեզ միասին թողնելը, բայց նա չար մարդ լինելով՝ ուրիշների տանջանքից նա բաւականութիւն է ստանում: Ես մի քանի անգամ խնդրեցի՝ որ Ալբինին չետ բերէ: Դուք տեսաք՝ թէ նա իմ խնդիրներին ի՛նչպէս էր վերաբերում: Նրան մինչև նոյեմբերի 4-ր ժամանակ տուի, պատասխանի փոխարէն՝ նա ինձ պատժեց: Այդ ժամանակուայ ընթացքում ես նրան դատում էի և մահուան վճիռ կաշացրի: Այսօր նոյեմբերի 4-ն է: Երկու ժամ չետոյ նա այստեղ կը լինի: Ձեզ նախազգուշացնում եմ՝ որ նրան պէտք է սպանեն: Արդեօր ոչ որ սրա դէմ ոչինչ չունիք:

Պատասխանը խուլ լուութիւնն էր:

Կլօյը շարունակեց: Նա հազուադիւս ճարտարութեամբ ու պարզութեամբ էր խօսում՝ որ նրա յատկանիշն էր: Նա յայտարարեց՝ որ հիանալի կերպով հասկանում է իր վեռի ամբողջ սարսափը, բայց իրան կատարելապէս արդար է զանում: Ութսունեմէկ ընկերների խղճին զիմելով՝ նա հետևեալ եզրակացութիւններն էր առաջարկում.

«Որ իրան համբերութիւնից դուրս ես բերել»:

«Որ կան դրութիւններ, երբ սեփական դատը միակ էլքն է:

«Ինքը շատ լաւ հասկանում է և զիտակցում՝ որ կառավարչին սպանելու համար սեփական կեանքը պէտք է զոհէ: Բայց չի ամիստում իր կեանքին՝ քանի որ արդար գործի համար է զոհում:

«Թէև անկարելի է համարում՝ որ ինքը վնասական բույէին կարող է տատանուել, սակայն՝ խնդրում է ընկերներին՝ որ այդպիսի դէպքերում իրան սիրտ տան:

«Ազնուութեամբ թուելով իր փաստերը իր համար յարգելի մարդկանց առաջ՝ նա մի անդամ ևս կրկնում է, կառավարչին սպանելուց դատ՝ ուրիշ ելք չէ գտնում, բայց եթէ նրանցից որեէ մէկը ասելիք ունի այդ առթիւ՝ պատրաստ է լսելու»:

Ընկերներից միայն մէկը գտնուեց՝ որ խօսել ցանկացաւ. նա ասաց՝ որ նախ քան սպանելը՝ Կլօլը մի անդամ ևս պէտք է փորձէ նրան համոզել:

— Այդ արդարացի է, պատասխանեց Կլօլը և ես այդպէս էլ կանեմ:

Ժամը 8-ն էր: Կառավարիչը պէտք է 9-ին դար:

Տեսնելով՝ որ այս տարօրինակ վնասակատեանը հաստատեց իր վճիռը՝ Կլօլը դարձեալ հանգստացաւ: Նա սեղանի վրայ դարսեց

վր բոլոր կարողութիւնը—սպիտակեղէնը և հագուստը և իր սիրած ընկերներից մէկին կամ միւսին կանչելով՝ բոլորը նրանց բաժանեց, իսկ իրան միայն մկրտար թողեց:

Յետոյ նա բոլորի հետ համբուրուեց, ըստ սրում՝ մի քանիսն արտասուեցին: Իսկ Կլօլը նրանց ժպտում էր:

Այդ վերջին ժամին նա այնպէս հանդարտ ու ուրախ էր խօսում՝ որ ընկերներից շատերը, ինչպէս ցոյց առին դատարանույ՛ք ըննութեան ժամանակ՝ խիտ կասկածում էին, որ Կլօլը կիրաքործէ իր վճիռը:

Ամբողջ ժամանակ մի երիտասարդ բանտարկեալ աչքը չէր հեռացնում Կլօլից: Դրժգոյն, նա կանգնած էր և սպասողական գրութեան մէջ՝ դողում էր:

— Սերտ առէք, ընկեր, քաղցրութեամբ ասաց Կլօլը. չէ՞ որ այս բոլորը մի բույէի բան է:

Ի, չուլ-փալասները բաժանելուց յետոյ՝ Կլօլը մի անգամ ևս բոլորի ձեռքը սեղմեց և ապա հրամայեց՝ որ ամենքը գործի կանգնեն: Ինքն էլ նստեց իր տեղը: Ամենքն սպասում էին: Վճռական բույէն մտնում էր: Ժամացույցը 9-ը խփեց: Կլօլը ասաց.

— Մի քառորդ ժամ մնաց:

Ապա տեղից վեր կացաւ, մօտեցաւ դռանն ու չարժար դիրք բռնեց: Նրա դէմքը բոլորովին հանդիսա էր: Դուռը բացուեց և կառավարիչը ներս մտաւ:

Ոչ մի ծախն, ոչ մի ծպտուն չը բարձրացաւ, կարծես այստեղ կենդանի մարդիկ չէին, այլ քարէ արձաններ:

Սովորութեան համեմատ՝ կառավարիչը մենակ էր: Նա սովորական նընաբաւական ու անյողզող կերպարանքով ներս մտաւ առանց նկատելու դռան մօտ կանգնած Կլօզին՝ որ աչ ձեռքը զրպանն էր զրել: Նա արագութեամբ անցաւ բանտարկեալների մօտից աչ ու ձախ արհամարհական հայեացք ձգելով և կիսատաշխատ խօսքեր արտասանելով, առանց նկատելու՝ որ բոլոր շրջապատողների հայեացքը նոյն սոսկալի միտքն էր արտապայտուած:

Յանկարծ՝ իր չեաւը քաջէր լսելով՝ դարձաւ չեա դարձաւ:

Այդ Կլօզն էր, որ լռութեամբ հետևում էր նրան:

— Այստեղ ի՞նչ ես անում, բարկացած հարցրեց կառավարիչը: Լսում ես, ինչո՞ւ տեղումդ չես:

Բանտարկեալը մարդ չէ, ուստի և նրա հետ «դու»-ով են խօսում:

— Ձեզ հետ խօսելու բան ունե՞մ, պարո՞ն կառավարիչ, չարգանքով պատասխանեց Կլօզը:

— Ի՞նչ բան:

— Այբենի մասին:

— Դարձեա՞լ, բարկացաւ կառավարիչը:

— Դարձեալ և մի՞շտ, ասաց Կլօզը:

— Երևի պատիժդ քի՞չ էր, հարցրեց կառավարիչը և շարունակեց առաջ գնալ:

— Պարոն կառավարիչ, վերադարձրէք ընկերոջս:

— Սնկարելի է

Պարոն կառավարիչ, խօսեց Կլօզն այնպիսի ձայնով՝ որ նոյնիսկ դէին կարող էր չուղել, աղաչում եմ, վերադարձրէք Այբինին, կը տեսնէք՝ որ այդ բանի համար կաշխատեմ ամեն կերպ երախտագէտ լինել ձեզ: Որպէս ազատ մարդ՝ դուք չզիտէք թէ ի՞նչ է նշանակում ընկեր, բարեկամ ունենալը: Այդ ձեզ համար միևնոյն է, բայց ես՝ բացի բանտի չորս պատից՝ այստեղ ոչոր և ոչինչ չունեմ: Դուք սէր ուղէք, կարող էք գնալ, ի՞նչ ուղէք՝ կարող էք անել, բայց ես միայն մի Այբին ունեմ, վերադարձրէք նրան: Մի՞թէ ձեզ համար միևնոյն չէ թէ մի սենեակում երկու մարդ կը լինեն՝ մէկի անունը Այբին, միւսինը՝ Կլօզ: Բոլոր խնդիրս այդ է: Դրանից հեշտ

ի՞նչ բան կայ: Պառօն կառավարիչ, բարի կառավարիչ, 'ի սէր Աստուծոյ՝ աղաչում եմ ձեզ:

Երևի այսքան երկար Կլօղը ոչ մի ժամանակ ոչ մի բանտապետի հետ չէր խօսել: Նա շունչը բռնեց և պատասխանի էր սպասում: Կառավարիչը զժկամակութեամբ ու անհամբերութեամբ նրան պատասխանեց:

— Անկարելի է, միեւնոյն բանը Բեդ քանի անգամ պիտ ասեմ: Այլևս զրա մասին չը խօսես. ինձ ձանձորացրիր:

Այս ասելով՝ նա քայլերն արագացրեց: Կլօղը հետևում էր նրան: Այդպէս՝ նրանք հետևեալ դռանը հասան: Ութսուն մարդ՝ շունչ կտրած՝ նրանց էին դիտում:

— Գոնէ ասացէք՝ թէ ինչո՞ւ համար էք ինձ մահուան դատապարտում: Ասացէ՛ք, նրան ինչո՞ւ ինձնից խլեցիք:

— Ես քեզ արդէն ասացի, անվրդով կերպով ասաց կառավարիչը, հէնց այնպէս: Եւ մէջքը դարձնելով դէպի Կլօղը՝ ուզում էր դուրս գնալ:

Կառավարչի վերջնական պատասխանը լսելով՝ Կլօղը մի քայլ չեա դնաց: Վաթսուն անշարժ արձանները տեսան՝ թէ ի՞նչպէս նա կացինը հանեց: Նրա աչ թևը վեր բարձրացաւ և կառավարիչը միջևէ մի ճիչ արձակեց

մէկը միւսի չետեից երեք ուժեղ հարուած տեղաց նրա գանքի միեւնոյն տեղին: Ընկած ժամանակ՝ չորրորդ հարուածը նրա գէմքը վիրաւորեց, խկ չետոյ՝ կատաղութիւնից իրան կորցնելով՝ Կլօղը մի աւելորդ հարւածով շախչախեց նրա ազգոր:

Կառավարիչն արդէն մեռած էր: Այդ ժամանակ Կլօղը ձգեց կացինը և գոռաց.

— Այժմ միւսին: |||

Այդ միւսն ինքն էր: Ամենքը տեսան՝ թէ ի՞նչպէս նա գրպանից հանեց «Իր կնոջ» մկրատը և առանց որևէ մէկի կողմից դիմապրութեան հանդիպելու՝ մխեց իր կուրծքը:

Մկրատը կարճ էր, կուրծքը խորը: Մի քսան անգամ նա կրկնեց իր փորձը գոռալով.

— Անիճւած սիրտ, վերջապէս ե՞րբ պէտք է քեզ գտնեմ:

Եւ այստեղ նա՝ դիտակցութիւնը կորցնելով՝ արեան մէջ լողալով՝ ընկաւ կառավարչի դիակի վրայ:

Այդ երկուսից ո՞րն էր զոհը:

Երբ Կլօղը դարթնեց, տեսաւ որ փաթաթած տնկողնում պառկեցրած է: Նրա զլխի վերևը նստած էին զթութեան քույրերն

ու քննիչը՝ որը մեծ հողատարութեամբ նրա առողջութիւնը հարցրեց:

Կլօզը շատ արիւն էր կորցրել, բայց այն մկրասար, որով միամտաբար ուղեցել էր իրան սպանել՝ վատ էր կատարել իր համար նշանակուած գերը: Հասցրած հարւածներից ոչ մէկը Կլօզի կեանքի համար վտանգաւոր չէին: Մահացու էին միայն կառավարչի զլխին տեղացող հարւածները:

Քննութիւն սկսեց: Սուաշին հարցն էր՝ թէ արդեօք նա է սպանել Կլերփօ բանախարհեստանոցների կառավարչին: Պատասխանը եղաւ.

— Այո՛: Նրան հարցրին.

— Ինչո՞ւ:

— Տէնց այնպէս, պատասխանեց նա:

Սակայն՝ շուտով վերքերը նորից բացուեցին. նա տենդի մէջ ընկաւ. մահը սօտ էր:

Չորս ամիս հազիւ պառկեց հիւանդանոցում: Բժիշկներն ու գատաւորները եռանդով դործում էին. մի քանիսը վերքերն էին բուժում, միւսները՝ կախազան պատրաստում:

Կարճ խօսենք: 1832 թուի մարտի 16 ին, վերջապէս Կլօզն այնքան կազդուրուեց՝ որ կարող էր գատարան ներկայանալ: Ամբողջ քաղաքը հետաքրքրուած էր այդ գործով. դա-

տաստանական զահլիճը լիքն էր հոժ-բազմութեամբ:

Երբ սկսեց գործի քննութիւնը՝ 'ի զարմանս գատաւորները՝ յանցագործութեան ակնաւանդներից ոչ մէկը չէր ուզում Կլօզի դէմ ցուցումներ անել: Իզուր էր նախապահը սպասում նրանց: Ամենքը յամառութեամբ լռել էին: Այդ ժամանակ Կլօզն ինքը հրամայեց պատմել գործի էութիւնը առանց քաշուելու և ամենքի լեզուն բացուեց: Կլօզը նրանց մեծ ուշադրութեամբ էր լսում: Երբ վկաններից որեւէ մէկը մոռացութեամբ կամ նրան օգնելու դիտաւորութեամբ աղաւաղում էր դէպքերը՝ նա խկոյն ընդհատում էր և ճշմարտութիւնը վերականգնում:

Այսպէս՝ մէկը միւսի յետեից ֆակդերի մի ամբողջ շարք, պարզուեց, որոնք մեզ արդէն յայննի են:

Վայրկեաններ էին լինում՝ երբ ներկայ եղող կանայք արտասուած էին: Կանչեցին և Ալբիին: Նա էլ ուղեւ էր ցուցումներ անել: Նա հազիւ էր կարողանում կանգնել և երեսի նման հեկեկում էր: Նա ընկաւ Կլօզի դիրկը և ժանդարմները չկարողացան նրան խանդարել: Կլօզը բարձրացրեց նրան և ժրպտալով սասայ գատախաղին. «Ահա այն չարա-

գործը որ իր բաժին հասցը քաղցածներին էր տալիս»: Եւ նա համբուրեց Ալբինի ձեռքը:

Երբ վկաների հարցումփորձը վերջացաւ՝ դատախազը ոտքի կանգնեց և ձուտաւորապէս հետեւեալն ասաց.

— Պարոնայք երդուեալ դատաւորներ, հասարակութիւնը կը ցնցուէր իր հիմքերով, նրա օրինաւոր կեանքը կը խորաակուէր, եթէ օրէնքը չը հալածէր այն տեսակ մեծ ու սոսկալի շարագործներին ինչպէս...» և այլն:

Այս նշանաւոր ճառից յետոյ Կլոյի փաստաբանը խօսեց: Այն բոլորը՝ որ սովորաբար այսպիսի դէպքերում ասուում է յօդուտ կամ 'ի վնաս մեղադրեալին՝ ասւեց: Բայց Կլոյի կարծիքով մի բանի բան բաց էր թողած, ուստի և իր հերթում ոտքի կանգնեց: Նա այնքան լաւ էր խօսում՝ որ բոլոր ներկայ եղող ինտելլիգէնտների վրայ ամենահիանալի տպաւորութիւն թողեց:

Իս հռետորի ճառ էր և ոչ թէ մի անգրագէտ, խեղճ արհեստաւորի: Նա ամբողջ ժամանակ կանգնած էր խօսում, յուզւած ձայնով, ողևորւած, վեհութեամբ, բաց ու համարձակ հայեացքն ուղղած ամենքի վրայ: Նա ամեն ինչ պատմեց այնպէս, ինչպէ՛ս եղել էր, լուրջ, պարզ, առանց որևէ բան թուլացնելու

կամ չափազանցնելու, խոստովանում էր ամեն ինչ, առանց պատասխանատուութիւնից խոչ տալու ձգտումի: Շատ սեղ նա հմուտ ճարտարախօս հռետորի պատաւորութիւն էր թողնում և ամբողջ հասարակութիւնը յուզւած հետեւում էր նրա ամեն մի խօսքին, կամացուկ կրկնում էր նրա միբանի դարձուածքները: Իսկ ինչու շուկ էր տարածուած՝ էրբ Կլոյը կանգ էր առնում շունչ քաշելու և հրպարտ հայեացքը ձգում էր շրջապատին: Յանախ այդ անդրագէտ արհեստաւորը իր խօսակցութեան ժամանակ այնքան նուրբ, այնքան քաղաքավարի էր արտաչալտում իր մրտքերը՝ որ նրան կարելի էր կատարեալ կրթութիւն ստացած ինտելլիգենտ համարել: Անսովոր համեստութեամբ, ուշադիր կերպով նա տրւեց զայրոյթի զգացմունքին երբ դատախազը կարծիք յայտնեց՝ որ Կլոյը սպանել է իր իշխանաւորին՝ վերջինիս կողմից առանց որևէ բռնութեան փորձի, հետևապէս և առանց առիթի:

— Ի՛նչպէս, կոչեց Կլոյը, ևս առիթ չունէիք. Այո՛, այո՛, հասկանում եմ ձեր ասելիքը: Երբ որևէ մէկը հարբած ժամանակ ինձ խփում է և ես նրան սպանում եմ—այդտեղ, իհարկէ՛ առիթ ունեմ. դուք ամենքդ դէպ ինձ

զիշողաբար էք վերաբերուում և մահուան փոխարէն տաժանակիր աշխատանքի էք դատապարտում: Իսկ մի մարդ ամբողջ չորս տարի շարունակ կատարեալ դիտակցութեամբ ինձ ստորացնում է, կրճուում, տանջում է սիրտս, և այդ ամբողջ չորս տարւայ ամեն մի օրը, ամեն մի ժամը, ամեն րոպէ ինձ տանջում է ամենախիստ կսկիծներով, — այդ դէպքում ի՞նչ կասէք: Ես մի կին ունէի — որի համար գողութիւն արի — նա ինձ տանջում է, յիշեցնելով այդ կնոջ կորչելը, մի երեխայ ունէի — որի համար գողութիւն արի — նա ինձ տանջում է այդ երեխի անուկով: Ես հաց չունեմ, գտնըւում է մի բարեկամ՝ որ ինձ հաց է տալիս, սովից ազատում է — նա այդ բարեկամիս ինձնից խլում է: Ես աղաչում եմ նրան որ վերադարձնէ բարեկամիս — դրա համար նա ինձ պատժի է ենթարկում: Ես այդ ոստիկանական լրտեսի հետ քաղաքավարութեամբ եմ վարւում՝ նա ինձ մարդու տեղ չէ զնում: Ես ասում եմ նրան՝ որ ինձ տանջանք է պատճառում, նա պատասխանում է՝ որ ես իրան ծանձրացրել եմ: Ես ուրիշ ի՞նչ էի կարող անել: Եւ սպանեցի: Լաւ, թող ես հրէշ լինեմ, թող որ այդ մարդուն առանց առիթի սպա-

նած լինեմ — դրա համար զլուխս կտրեցէք. արէ՛ք՝ ինչ որ ուզում էք:

Հակաճառութիւնները վերջանալուց չետոյ դատարանի նախագահը հետեւեալ անկողմնապահ և պարզ եզրակացութիւնն արեց. դատապարտեալը ոչ այլ ինչ է՝ եթէ ոչ մի կատարեալ բարոյական հրէշ: Նրա կեանքն ու գործերը միայն զզուանք են պատճառում մարդուն և նա խիստ պատժի է արժանի: Սկսե՛նք արդեօք այնտեղից՝ որ նա անկանոն կենակցութեամբ ապրում էր մի ինչ-որ պոռնիկ կնոջ հետ, չետոյ՝ գողութիւն արեց, վերջը՝ մարդասպանութիւն: Այդ պարոն, անհերքելի փաստեր են որոնց բացատրելու և զնահատելու կարիք չկայ:

Ընթերցողները թող իրանք մտածեն՝ ճիշտ որ այդ այդպէս էր: Սակայն՝ շարունակենք պատմութիւնը:

Նախքան երջուեալ դատաւորներին խորհրդի ուղարկելը՝ նախագահը դիմեց մեղադրեալին և հարցրեց՝ արդեօք նա իր կողմից ոչինչ չունի ասելու:

— Երկու խօսք, ասաց Կլօդը: Շատ լաւ, ես դող եմ, մարդասպան եմ, գողութիւն եմ արել, մարդ եմ սպանել: Բայց ինչո՞ւ եմ գողութիւն արել, ինչո՞ւ եմ մարդ սպանել: Պա-

րոնայք դատաւորներ, այս հարցերն էլ քննեցէք:

Քառորդ ժամ խորհրդակցելուց յետոյ՝ տասնուերկու երգուեալ դատաւորները Կլօզ Գէ՛ ին միաժայն մահուան դատապարտեցին:

Կլօզ Գէ՛ ի ներկայութեամբ կարգացին նրա մահուան դատաւիճիոր, նա միայն ասաց.

— Այդ ամենը հիանալի, բայց ինչո՞ւ է այդ մարդը դողացել, ինչո՞ւ է սպանել, այս հարցերի պատասխանը դեռ չէք տուել:

Դատից յետոյ՝ բանտարկեալներէից շատերը նրան առաջարկում էին փախչել, բայց նա չը կամեցաւ: Կալանաւորները նրա պատահանից երկաթի կտորներ, մեխեր, սղոցներ էին ներս ձգում: Կլօզի նման հարպիկ մարդուն դժուար չէր այդ դորժիքներով կտրել պատուհանի ցանցը և փախչել, բայց նա զրանք բոլորը աւելորդ էր համարում և ներս ձգուած իրերը պահապաններին էր տալիս:

1832 թուի չունիսի 6-ին, յանցագործութիւնից ուղիղ եօթն ամիս յետոյ հասաւ հատուցման րոպէն: Առաւօտուայ ժամը 7-ին խուցը մտաւ ոստիկանական չինովնիկը և յայտարարեց՝ որ նրան մի ժամ է մնում ապրելու:

— Է՛հ, ի՞նչ կայ որ, սառնութեամբ ա-

սաց Կլօզը, ևս այս գիշեր շատ լաւ էի քնել, չեմ կասկածում՝ որ հետեեալ գիշերն աւելի ևս լաւ կը քնեմ:

Մահից առաջ ասած ուժեղ մարդկանց խօսքերը միշտ ինչ որ վեհութեան են արտայայտում:

Եկաւ քահանան, յետոյ՝ նաև դահիճը:

Նա քահանային մեծ ուշադրութեամբ լսեց և վերջը ցաւելով յայտնեց՝ որ ինքն անձանօթ է եղել կրօնին:

Ապա խնդրեց՝ որ իր մկրատը յանձնեն Այլիներն:

Պահապաններով շրջապատւած՝ նրան դուրս բերին բանտից:

Նրա դէմքը զժղոյն էր, բայց զնում էր հաստատ քայլերով հաշեացքի խաչին ուղղած՝ որ իր առաջից տանում էր քահանան:

Գլխատման համար դիտմամբ կիրակի օր էին նշանակել, որպէսզի՝ որքան կարելի է շատ բազմութիւն ներկայ լինի. կարճեռ այստեղ հասարակութեան առաջ պարծենալու բան կար:

Կլօզը՝ աչքերը խաչին յառած՝ հանդիսաւոր կերպով բարձրացաւ կախաղան: Նա ցանկութիւն յայտնեց համբաւելու քահա-

նային ու դահճին. մէկին՝ շնորհակալութեան համար, միւսին՝ ներելու: Դահիճը չուզեց նրա հետ համբուրել և յետ մղեց:

Ժամը դեռ ևս 8-ը չէր լրացել՝ որ դահիճի ուժեղ հարուածի տակ ընկաւ այդ ազնիւ, խելօք զլուխը:

Վ Ե Ր Չ

ԲՃ. Ա. ԲՈՒԴՈՒՂԵԱՆԻ

Նոր լոյս տեսած գրքոյկները.

1. Գործարան թէ երկրագործութիւն . . . 15 կ.
2. Մնապաշտութիւն և կախարհութիւն 20 ,,
3. Մտերմական խորհուրդներ
պատանիներին . . . 20 ,,
4. Գոյութեան կռիւ 20 ,,
5. Ռուզոլֆ Վիրխով 25 ,,
6. Սէր և խանդ 20 ,,
7. Պոռնկութիւն և անառակութիւն . . . 20 ,,
8. Նուէր Հայ զինուորին (մամուլի տակ) ,,

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՐԱՄԵԱՆՑԻ

Վերջին հրատարակութիւնները

1. Ընարութիւն կաթնատուների . . . 15 կ.
2. Ռուզոլֆ Վիրխով 25 ,,
3. Հպարտ հոգու Երզերից 30 ,,

Հ. Համբարձումեան

Դիմել հայ գրավաճառ

113

20

2252

ՄԵՐ ԷԺԱՆԱԳԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԸ

- 1. Քարը երգում է 10 Կ.
- 2. Ճշմարիտ մեծութիւնը 7 ,,
- 3. Արդար ծերունին 10 ,,
- 4. Մեծ տօն 10 ,,
- 5. Նոր լոյս 10 ,,
- 6. Ուսման սէրը 7 ,,
- 7. Մանկան ծօա և վերջին խօսք . 7 ,,
- 8. Մանկան ծօա 7 ,,
- 9. Գեղեցկուհի Մարօ (մամուլի տակ)

